

DE PELGRIM

**Vakantiemijmeringen / Nijmegen in het Land van Maas en Waal
/ Vagebonden en valse pelgrims / Pont des Pèlerins / De kortste
camino / Pelgrimeren naar Holy Island / Camino Olvidado / Zegen**

DE PELGRIM NR. 138, SEPTEMBER 2019

De Pelgrim is het driemaandelijks algemeen tijdschrift voor de leden van het Vlaams Genootschap van Santiago de Compostela.

Oplage: 2650 ex.

Erkenningsnummer: P2A8550

Redactie

Dirk Aerts (hoofdredacteur)
Ria Bruggen
Ludo Van Lint
Jos Verluyten
Mia Voordeckers

Verantwoordelijke uitgever

Luc De Bolle, Kaaitvaartstraat 71, 1760 Roosdaal

Redactieadres

Frederik de Merodestraat 18, 2800 Mechelen
depelgrim.redactie@compostelagenootschap.be

Vormgeving: Typeface, Leuven – www.boekopmaak.be

Druk: Van der Poorten, Leuven

ISSN: 0775 4981

Cover: Jef Van Lint

Bijdragen voor *De Pelgrim* kun je bezorgen via **depelgrim.redactie@compostelagenootschap.be**.

De redactie behoudt zich het recht voor om, in overleg met de auteur, bijdragen aan te passen of te weigeren. Mening en feiten zoals die door de auteurs worden weergegeven, vallen buiten de verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

¡Hola! is de maandelijkse digitale nieuwsbrief van het Genootschap. Hij wordt de eerste dag van de maand bezorgd. Afsluitdatum redactie: 15e van de maand.

Redactie

Ludo Van Lint
Van Dijkstraat 101, 2640 Mortsel – 03 455 40 83
hola.redactie@compostelagenootschap.be

Infopunt, pelgrimswinkel en bibliotheek

Frederik de Merodestraat 18, 2800 Mechelen, 015 29 84 36

Openingsuren: elke zaterdag van 10 tot 16 uur

Werkgroepen en diensten

afdelingenwerking: Christ'1 Beyers
afdelingenwerking@compostelagenootschap.be
algemene info: Luc De Bolle
info@compostelagenootschap.be
geloofsbriefen: Christian Cardinael
geloofsbriefen@compostelagenootschap.be
hospitalerwerking: Marie-Josée Gijssels
hospitaleros@compostelagenootschap.be
infodagen: Luc Holsters
infodagen@compostelagenootschap.be
infopunt: Jos Belmans
infopunt@compostelagenootschap.be
jacobalia: Cécile Hoskens
jacobalia@compostelagenootschap.be
ledenadministratie: May Van Miert
ledenadministratie@compostelagenootschap.be
onderdak in Vlaanderen: Jos Belmans
onderdak@compostelagenootschap.be
pelgrimskoor Adalard van Aubrac: Claudine Lybaert
pelgrimskoor@compostelagenootschap.be
pelgrimspaden: Ludo Van Lint
pelgrimspaden@compostelagenootschap.be
pelgrimswinkel: Herman en Mia Merckx-Beullens
pelgrimswinkel@compostelagenootschap.be
spiritualiteit: N.
spiritualiteit@compostelagenootschap.be
webmaster: technisch: Karel De Vriendt
webmaster@compostelagenootschap.be
website: Hugo Frederix
website@compostelagenootschap.be

Afdelingen

Antwerpen: Heidi Verbruggen,
afdelingantwerpen@compostelagenootschap.be
Brugge-Kust: Yvonne Roelof,
afdelingbruggekust@compostelagenootschap.be
Gent: Johan De Ridder, afdelinggent@compostelagenootschap.be
Kempen: Christ'1 Beyers, afdelingkempen@compostelagenootschap.be
Leuven: Herman Troukens, afdelingleuven@compostelagenootschap.be
Limburg: Egfried Grauls, afdelinglimburg@compostelagenootschap.be
Mechelen: Luc Holsters, afdelingmechelen@compostelagenootschap.be
Zenne-Dender: Luc De Bolle,
afdelingzennedender@compostelagenootschap.be
Zuidwest: Bernard Opsomer, afdelingzuidwest@compostelagenootschap.be

Informatie pelgrims/wandelaars

Roland De Brabander, 050 81 49 32, rdebrabander@skynet.be
Luc Holsters, 0486 12 79 92, luc.holsters@telenet.be

Informatie voor pelgrims/fietsers

Dees Van Caeyzeele, 0472 32 36 47, dees.vancaeyzeele@donbosco.be
Robert Truyen, robert.truyen@skynet.be

DE PELGRIM

JAARGANG 35 – JULI - AUGUSTUS - SEPTEMBER 2019 – NR. 138

- **Aanloop**
Vakantiemijmeringen 2
Luc De Bolle – voorzitter
- **Sint-Jakob in beeld en verbeelding**
Santiago en de zeven apostolische mannen (2) 3
Mireille Madou
Nijmegen in het Land van Maas en Waal 10
Jos Verluyten
Vagebonden en valse pelgrims 14
Dirk Aerts
Een middeleeuwse pelgrimstocht 20
Rik Van Braband
- **Pelgrims van vlees en bloed**
De plek: Pont des Pèlerins 25
Ria Bruggen
Het gebeurde op de Camino Francés: Portefeuille 27
Christina Bloem
In de kijker: Over paden. Een ontdekkingsstocht 28
Jos Verluyten
Noodgeval 29
Paul De Schryver
- **Rustpunt**
Monto del Gozo 31
Jan van der Hoeven
- **Compostela-alfabet**
Z van ...
zonsondergang, zorgen en zuchten 38
Rik Van Braband, Dirk Aerts, Christ'1 Beyers
- **Op het pad en in de stad**
De kortste camino 35
Luc Abel
Pelgrimeren naar Holy Island 37
Cis Peeters
Van Bilbao naar de Camino Francés 39
Ludo Van Lint
- **Column**
Zegen 47
Luc De Saeger

Vakantie- mijmeringen

Luc De Bolle – voorzitter

Heb je ook die ervaring? Je gaat op reis en plots kom je op een of andere wijze Sint-Jakob tegen.

Deze zomer reisden we naar Ierland. We schoven dus Sint-Jakob even opzij voor Sint-Patrick. De tweede dag bezochten we een oud kerkhof in Glendalough. Een typisch Iers kerkhof met de dominante Keltische kruisen. Maar aan de zijkant stond een eenvoudige, nog vrij recente grafzerk. Daar hing een schelp aan waarop geschreven stond: Buen camino. Ongetwijfeld het graf van een Ierse pelgrim die misschien de Celtic Camino gevolgd heeft.

's Namiddags bezochten we in Kilkenny de Saint Canice's Cathedral. Daar lees je dan in de Nederlandstalige (!) folder als commentaar over de oude doopvont: de doopvont was vroeger de plaats waar pelgrims bijeenkwamen bij hun vertrek naar Santiago de Compostela.

Twee keer op één dag in Ierland trok Sint-Jakob onze aandacht. Om maar te zeggen dat Sint-Jakob en de camino wijdverspreid inspiratie geven aan zoveel pelgrims in het verleden, vandaag en hopelijk ook in de toekomst.

Een paar weken geleden stuurde onze dochter een foto door. Mama, papa en de drie kinderen - respectievelijk zes, vijf en anderhalf jaar jong - fietsen dit jaar tot Parijs op weg naar Santiago de Compostela. Ze hebben elk hun stempelboekje mee. Op de foto staat Stern, de jongste, anderhalf jaar oud, mijn petekind. Ze staat er met een schelp in de hand die ze met haar frêle oogjes bekijkt en betast. Op de achtergrond wappert het fietsvlaggetje van het Genootschap. Op 25 juli (!) zijn ze goed en wel in Parijs aangekomen (bij een temperatuur van 40 graden). De bedoeling van mama en papa is binnen een aantal jaren in Compostela aan te komen. Weet zeker dat ik, bij leven en welzijn, op de Praza de Obradoiro zal staan om hen te verwelkomen.

Sarah De Bolle

Die foto was voor mij zeer bijzonder. Ik kreeg een gevoel van emotionele diepe vreugde. Het was alsof Sint-Jakob me even via mijn petekind een teken gaf. Deze foto deed me beseffen dat het gedachtegoed van de camino kan doordringen bij jongere mensen.

Het gaat hierbij om de waarden van pelgrimeren die vele mensen in onze huidige maatschappij niet meer terugvinden. Respect voor andere culturen, gastvrijheid geven en krijgen, vriendschap en solidariteit voor iedereen die we op onze weg ontmoeten. Laat ons als pelgrim met enthousiasme de caminobeleving delen met iedereen en zeker met de jongere generaties. Als we al dat goede van het pelgrim-zijn kunnen uitdragen dan is onze missie geslaagd.

Santiago en de zeven apostolische mannen (2)

Mireille Madou

Zoals in de vorige bijdrage werd uiteengezet, situeerden de missionaire activiteiten van de zeven apostolische mannen zich uitsluitend in het Zuid-Spaanse Betica. Het betreft hier een geheel onafhankelijke traditie die op geen enkele wijze verbonden is met Santiago. De naam van deze apostel wordt in de oude teksten over de Varones nooit genoemd noch wordt er ergens naar hem verwezen. Echter, de vrome nieuwsgierigheid zal het niet nalaten zich in dezen te laten gelden. De discipelen van Petrus en Paulus zullen uiteindelijk ook de gezellen van Jakobus worden.

De discipelen van Sint-Jakob in de Codex Calixtinus: de teksten

Het is de twaalfde-eeuwse *Codex Calixtinus* die voor het eerst hierover alles weet te vertellen. In Boek III van dit handschrift is een aantal verhalen neergeschreven die, in de loop der eeuwen, geleidelijk zijn samengegroeid tot een wonderbare historie waarin drie thema's bijzonder belangrijk zullen blijken. Er is de mededeling over het verblijf en de prediking van Santiago in Galicië en zijn terugreis naar Jeruzalem waar hij de marteldood stierf. Dan volgt het relaas over de translatie van het lichaam van de apostel en zijn begrafenis.

Het translatieverhaal, in zijn meest beknopte vorm, is in de *Codex Calixtinus* opgenomen onder de titel: 'Brief van paus Leo'. De auteur van deze brief is een niet nader te identificeren persoon die, vermoedelijk in Galicië, op het einde van de tiende of aan het begin van de elfde eeuw zijn verhaal te boek stelde. Men verneemt dat 'zijn discipelen' 'het gehele lichaam' van hun meester per schip naar Galicië brachten en erin slaagden een waardige begraafplaats voor hem te vinden. Over het aantal discipelen laat de auteur zich niet uit. Hij zegt wel dat zij, na de begrafenis, in vele plaatsen het geloof gingen verkondigen. Uit bezorgdheid over de veiligheid van dit kostbare graf bleven twee van hen er bestendig over waken. De namen van de twee worden genoemd. Het zijn Teodorus en Atanasius. Na hun dood werden zij begraven, een links en een rechts naast de sarcofaag van de apostel. (1) (Afb. 1)

Deze brief van paus Leo is eerder spaarzaam in het mededelen van details over de discipelen. De Proloog van Boek III verschaft hierover meer informatie. De auteur weet - van horen zeggen - dat Santiago tijdens zijn leven in Galicië negen discipelen heeft uitgekozen. Zeven van hen vergezelden hem op zijn terugreis naar Jeruzalem en twee bleven er in Galicië achter om er te prediken. Na de martel-

Afb. 1 - Teodomirus identificeert de graftomben van Santiago en zijn discipelen Atanasius en Teodorus. Miniatuur op perkament. Tumbo A, folio 1 verso. Tussen 1129 en 1133. Santiago de Compostela, Archief van de kathedraal.

Afb. 2 - Translatie van het lichaam van Santiago. Papier. Gravure, (handgekleurd in 1864). Diego de Astor, 1610. Illustratie in Mauro Castilla Ferrer, *Historia de Santiago...*, Madrid, 1610. Santiago de Compostela, Privécollectie.

Afb. 3 - Santiago tussen Atanasius en Teodorus. Beelden boven de Heilige Deur. Pedro del Campo. 1694. Santiago de Compostela, Kathedraal.

dood van hun meester brachten de zeven mannen zijn lichaam terug naar Spanje om het te begraven. Onmiddellijk na de begrafenis reisden de discipelen naar Rome. Daar werden zij door de apostelen Petrus en Paulus tot bisschop gewijd en naar Spanje (*las Españas*) gestuurd om het woord Gods te verkondigen “in het land dat nog steeds onderworpen was aan de heidense dwaalleer”. Na op vele plaatsen gepredikt te hebben, stierven ze allen op dezelfde dag, op 15 mei. Dit waren: Torcuatus, Tesifon, Segundus, Indalecius, Cecilius, Hesequius en Eufrasius. Het blijken de *siete Varones* uit Betica te zijn! Als vanzelfsprekend zijn ze discipelen van Santiago geworden. Schijnbaar even vanzelfsprekend zijn de twee

afzonderlijke tradities met elkaar vermengd. De twee mannen die in Galicië bij het graf waren achtergebleven, komen hier verder niet meer ter sprake.

Het verhaal is echter nog lang niet ten einde. In het eerste hoofdstuk van Boek III worden alle registers opengetrokken. Heel uitvoerig gaat de auteur in op de zending van de apostelen. “Door de wil van God kwam Santiago aan op de kusten van Spanje” en predikte en onderwees de mensen die daar leefden. Zijn zware arbeid kende er weinig succes en hij koos zeven discipelen uit om hem bij te staan. Dit waren: Torcuatus en zijn gezellen, reeds opgesomd in de Proloog. Dan verneemt men dat Jakobus zijn laatste dagen voelde naderen. Snel reisde hij naar Jeruzalem samen met zijn zeven leerlingen. Daarop volgt het verhaal over de marteldood en de translatie.

Op zoek naar een geschikte begraafplaats voor hun meester komen de leerlingen in contact met een zekere rijke dame, Lupa geheten. Vanaf hier gaat het Jakobusverhaal zijn eigen weg volgen. Lupa is in wezen een boosaardige dame die er enkel op uit is de discipelen last te berokkenen, wat zal blijken uit het verdere verloop van de gebeurtenissen. De dame weigert elke vorm van medewerking en ze stuurt de leerlingen naar de koning. Ze worden gevangengezet maar konden ontsnappen. Achterna gezeten door soldaten, slaagden ze erin de overzijde van de rivier te bereiken, net voor de brug instort en alle achtervolgers in het kolkende water verdronken. Teruggekeerd bij Lupa beloofde zij de mannen dat ze, voor het transport van het lichaam van hun meester, konden beschikken over haar ossen die verderop in een bergweide graasden. Nog voor ze de weide bereikten, versperde een enorme draak hen de weg. Door het maken van het kruisteken doodden zij het monster. Toen ze eindelijk bij de weide aankwamen, bleken de ossen woeste, ongetemde dieren te zijn die zich echter gedwee als makke trekdieren lieten inspannen en spontaan naar Lupa stapten. (Afb. 2) Bij het zien van dit tafereel liet de dame alle verzet varen. Ze bekeerde zich tot het ware geloof, ontving het doopsel en liet haar paleis tot een kerk ombouwen. Daarin werd het lichaam van Santiago plechtig begraven.

De discipelen gingen daarna op vele plaatsen

prediken, maar twee van hen, wier namen hier niet worden genoemd, bleven bij het graf dat ze met liefde en eerbied bleven bewaken. Wanneer ze zelf stierven, kregen ze hun graf naast dat van hun meester. Hun zielen stegen ten hemel waar zij, in de heerlijkheid, weer met Santiago verenigd werden. (2)

De discipelen van Sint-Jakob in de Codex Calixtinus: commentaar

Enkele van de hierboven behandelde aspecten verdienen nader toegelicht te worden.

Vooreerst het feit dat het verhaal van de *siete Varones* uit Betica zonder meer is overgezet naar Galicië. De samensteller van dit laatste was blijkbaar niet onbekend met de oudere, schriftelijke bronnen over de apostolische mannen. Het negende-eeuwse martyrologium van Florus van Lyon komt hier voorzeker in aanmerking. Twee passages zijn duidelijk uit diens tekst geplagieerd: de ingestorte brug en de ontmoeting met Lupa/Luparia. In Acci was zij een gastvrije en toegewijde dame; in Galicië daarentegen bleek zij een valse feeks te zijn. Het is evenwel door haar hypocriete persoonlijkheid dat de leerlingen van Santiago ongewild terecht kwamen in een dramatische situatie die de translatiehistorie bijna avontuurlijk maakt.

Vervolgens dient nog een woord gezegd over de namen van de discipelen. Zowel in de Proloog van Boek III als in het eerste hoofdstuk zijn de namen van de zeven apostolische mannen keurig opgesomd. De twee leerlingen, Teodorus en Atanasius, die bij het graf achterbleven, werden enkel in de brief van paus Leo met name genoemd. Ze horen niet thuis in de lijst van de zeven *Varones*. Hoewel ze niet opgenomen zijn in de officiële liturgische kalender, worden ze in Compostela vereerd als heiligen. Hun beeltenissen zijn prominent aanwezig op diverse plaatsen in de kathedraal. (Afb. 3)

Tot slot rest nog een korte notitie betreffende het chronologische aspect. Santiago werd in het jaar 44 op bevel van koning Herodes de Grote onthoofd. Het eventuele verblijf van de apostel in Galicië situeert zich aldus vroeger in de tijd dan de aanwezigheid van de discipelen van Petrus en Paulus die in de zestiger jaren van de eerste

Afb. 4 - Overzicht van de steden door Santiago in Spanje bezocht. Papier. Gravure. Diego de Astor. 1610. Illustratie in Mauro Castilla Ferrer, *Historia de Santiago ... Madrid*, 1610. Madrid, Biblioteca Nacional.

eeuw in Betica gepredikt hebben. Hoe dan ook, het geleidelijk vermengen van twee afzonderlijke tradities in de Kerk van Spanje, resulteerde in een rijkdom aan nieuwe verhalen die alsnog niet uitverteld zijn. Immers, Santiago heeft zijn missiegebied niet beperkt tot Galicië. Zijn geloofsijver bracht hem voordien reeds in Zaragoza waar hij een bijzondere opdracht te vervullen kreeg.

De Maagd Maria bezoekt Santiago in Zaragoza: het verhaal

Onder de vele steden die, volgens de legenden, door Santiago in Spanje bezocht werden, neemt Zaragoza een vooraanstaande plaats in. Dit is overtuigend gevisualiseerd in een gravure van de hand van Diego de Astor. (Afb. 4) Zaragoza was immers de stad waar de Maagd Maria, nog tijdens haar leven, de apostel aldaar kwam bezoeken.

Afb. 5 - Apostelafscheid in Jeruzalem. Jakobus kust de hand van Maria. Tempera op doek. Meester van Luesia. 1490. Zaragoza, Basiliek Nuestra Señora del Pilar, Sacristie.

Afb. 6 - Het bezoek van Maria aan Santiago en de bekeerlingen. Olie op doek. Pieter van Lint. 1645. Bilbao, Museo de Bellas Artes.

Afb. 7 - Het doopsel van Atanasius. Tempera op doek Meester van Luesia. 1490. Zaragoza. Basiliek Nuestra Señora del Pilar, Sacristie.

ken in de nacht van 1 op 2 januari van het jaar 40. Deze wonderbare gebeurtenis werd als volgt te boek gesteld:

“Na de Passie, de Verrijzenis en de Hemelvaart bleef de vrome Maagd Maria toevertrouwd aan de glorierijke heilige Johannes. Door de prediking en de mirakelen van de apostelen nam het aantal van hun discipelen in Judea steeds toe. Vele joden waren hierover verontwaardigd en keerden zich tegen de Kerk van Christus door middel van wrede vervolgingen. Sint-Stefanus was het eerste slachtoffer. Daarom spraken de apostelen tot de joden: “Aan u zou het toekomen als eersten het Woord Gods te aanhoren maar, omdat u dit afwijst en niet waardig bent eeuwig leven te ontvangen, zullen wij ons tot de heidenen wenden.” En aldus verspreidden zich de apostelen over de hele wereld, volgens de opdracht die ze van Jezus Christus hadden ontvangen. Ze predikten het evangelie aan alle schepselen, elk in een eigen, hun door het lot aangewezen gebied. Toen ze Judea verlieten, kreeg ieder van hen de zegen van Maria. Door een ingeving van de Heilige Geest droeg de Heer aan zijn apostel Jakobus op in alle delen van Spanje het woord van God te gaan verkondigen. Onder tranen nam hij afscheid van Maria, kuste haar handen en ontving haar zegen. (Afb. 5) Zij sprak hem toe: “Volbreng het bevel van uw Meester en in Zijn naam vraag ik je, dat je in een van de steden van Spanje, waar je veel mensen zal bekeren, een kerk tot mijn gedachtenis te bouwen.”

Jakobus verliet Jeruzalem om in Spanje te gaan prediken. Doorheen Asturië kwam hij in Oviedo waar hij één persoon tot het ware geloof bekeerde. Dan trok hij naar Galicië en predikte in Padrón. Daarna begaf hij zich naar Castilië, de grootste regio van Spanje. Uiteindelijk kwam hij in Aragón waar, aan de oevers van de Ebro, de stad Zaragoza gelegen is. Vele dagen predikte hij daar en bekeerde er acht personen met wie hij onophoudelijk sprak over het Rijk Gods. Des nachts trokken ze zich allen samen terug aan de oever van de rivier om de overlast, door de heidenen veroorzaakt, te ontvluchten. Ze rustten er uit en bleven er bidden. Na enige tijd hoorden ze op een nacht een engelenkoor het ‘Ave Maria’ zingen. Ze vielen op de knieën en zagen de Maagd Maria,

de moeder van onze Heer Jezus Christus, staande op een marmeren zuil en omringd door duizenden engelen. (Afb. 6) Toen de engelen zwegen, sprak Maria tot Jakobus: “Hier is, mijn zoon Jakobus, de plaats waar tot mijn gedachtenis een kerk zal gebouwd worden. Deze marmeren zuil moet naast het altaar worden geplaatst en er blijven tot aan het einde van de wereld.” De apostel Jakobus was uitermate verheugd. Hij dankte Christus en Zijn Moeder voor deze onbeschrijfelijke gunst. De engelen brachten Maria terug naar Jeruzalem waar zij nog elf jaren leefde.

De zalige apostel begon onmiddellijk, met zijn bekeerlingen, aan de bouw van de kerk. Een van de mannen die hij de meest geschikte vond, wijdde hij tot priester en stelde hem aan in dienst van de kerk. Jakobus wijdde dan het heiligdom onder de titel *Santa Maria del Pilar*.

Hij liet zijn discipelen in vrede achter en keerde terug naar Judea om er te prediken.” (3)

De Maagd Maria bezoekt Santiago in Zaragoza: commentaar

De oorspronkelijke tekst van het verhaal is geschreven in het Latijn door een onbekende auteur en dateert uit het einde van de dertiende eeuw. Deze tekst is het oudste en tevens het enige verbale getuigenis over het bezoek van Maria aan Santiago in Zaragoza. Het moge duidelijk zijn dat het hier niet gaat over een verschijning van de heilige Maagd, maar wel over haar reële aanwezigheid.

In wat nu volgt is het echter niet zozeer te doen over de mariale aspecten. De aandacht zal gaan naar de bekeerlingen die de discipelen van Santiago werden.

Hoger is gezegd dat de apostel acht personen bekeerde. Geen enkele van hen is in de Latijnse tekst met naam genoemd. Dit is evenmin het geval bij de man die tot priester werd gewijd.

Rond het einde van de vijftiende eeuw werd het verhaal voor het eerst gevisualiseerd en in ontelbare varianten herhaald, tot op de huidige dag. De iconografie won het op de literatuur en het is in de beeldende kunst dat de bekeerlingen uit de anonimiteit traden en hun namen bekend maakten. Dit wordt getoond in een reeks van geschilderde doeken waarop een anonieme kunste-

Afb. 8 - Sint Torcuatus en Santiago op weg naar Zaragoza. Tempera op doek. Meester van Luesia. 1490. Zaragoza, Basiliek Neustra Señora del Pilar, Sacristie.

Afb. 9 - Santiago zegent Atanasius. Tempera op paneel. Detail van retabel. Pedro de Aponte, 1511-1513. Grañen, Parochiekerk van Santiago.

Afb. 10-11 - Altaren in de Capilla Santa. Centraal altaar: de komst van Maria. Linker zijaltaar: de bekeerlingen met Santiago. Marmere. José Ramírez de Arellano. 1754-1765. Zaragoza, Basiliek Nuestra Señora del Pilar.

naar zijn eigen persoonlijke versie van het verhaal heeft uitgebeeld. Zo ziet men op een van de tafereelen de pelgrim Santiago die aan een geknielde, halfnaakte man, het doopsel toedient. Zeven mannen, uitgedost overeenkomstig de contemporaine kledingmode, wonen het gebeuren bij. Op een na zijn alle personen door een opschrift geïdentificeerd. (Afb. 7) De dopeling is Atanasius. Zijn gezellen zijn, van links naar rechts, Teodorus, Segundus, Indalecius, Tesifonte, Cecilius en Eufasius. Vijf van de acht behoren tot de groep van de apostolische mannen uit Betica. Twee ervan (Atanasius en Teodorus) zijn de discipelen die in Galicië bij het apostelgraf bleven waken. Torcuatus, de aanvoerder van de *Varones*, is op een tweede tafereel, samen met Santiago voorgesteld bij de stadspoorten van Zaragoza. (Afb. 8)

Tot nog toe kon niet achterhaald worden uit welke bron(nen) de schilder heeft geput om deze personen, afkomstig uit totaal verschillende contexten, samen te brengen en er zelfs een doopsel-scène bij te bedenken. Vreemd genoeg zijn het de twee discipelen uit Galicië die in Zaragoza groot aanzien zouden genieten. Atanasius treedt namelijk opnieuw op de voorgrond in het geschilderde retabel, door Pedro de Aponte in 1511-1513 vervaardigd. Een van de panelen toont Santiago die een geknielde persoon zegent terwijl een groep van slechts zes mannen onder elkaar schijnen te discussiëren. (Afb. 9) De gangbare benaming voor dit tafereel is: Santiago zegent Atanasius tot bisschop van Zaragoza.

De overtuiging dat Atanasius als eerste de

bisschopszetel van Zaragoza bekleedde, wordt in een geschrift van de achttiende eeuw met zekerheid beweerd. Zonder enige terughoudendheid schreef de franciscaan Fray Lamberto dat Santiago "zijn discipel [Atanasius] die uitmuntte in geloof en wijsheid" tot bisschop wijdde en aan Teodorus de taak van priester toevertrouwde. Zo werd Atanasius de eerste bisschop van Zaragoza en na zijn dood volgde Teodorus hem op. (4) Nergens wordt vermeld hoe de twee discipelen die, volgens de *Codex Calixtinus* in Galicië leefden en stierven, aan de oevers van de Ebro terecht zijn gekomen. Men kan enkel vermoeden dat, via mondelinge overleveringen, op ondoordachte wijze namen en feiten werden doorengemengd om ze nadien te vergeten. Naar analogie met de *siete Varones* uit Betica, is in de talloze afbeeldingen van de gebeurtenis aan de Ebro, Santiago zo goed als altijd vergezeld, niet van acht, maar van zeven mannen. Hieruit blijkt eens te meer dat men vaak de tradities belangrijker acht dan de historie.

Bijzondere aandacht kregen de zeven bekeerlingen nog eenmaal in de *Santa Capilla* van de Pilar-basiliek. Deze kapel werd van 1754 tot 1765 gebouwd door de beroemde barokarchitect Ventura Rodríguez. Aan de beeldhouwer José Ramírez de Arellano werd de decoratie ervan toevertrouwd. Het centraal geplaatste altaar wordt gedomineerd door een spectaculaire voorstelling van de komst van Maria. (Afb. 10) Links daarvan, als bescheiden tegenstuk, prijkt op het zijaltaar de marmeren groep van Santiago en zijn zeven

gezellen. Dit wordt aangeduid als *el Altar de los Convertidos*, van de bekeerlingen. Zij dragen geen opschriften met hun namen. (Afb. 11)

Men mag aannemen dat de populariteit van de *Siete Varones* in Zaragoza van korte duur is geweest en eerder sporadisch aan bod is gekomen. Hetzelfde geldt voor de (veronderstelde) eerste twee bisschoppen van Zaragoza. Behoudens dan in de geschriften van Fray Lamberto, zijn hun sporen in alle stilte uitgewist.

Algemeen besluit

Het blijft verbazingwekkend hoe in de loop der eeuwen verhalen werden opgebouwd en doorgegeven aan telkens nieuwe generaties. Hierin kende de vrome, volkse verbeelding geen grenzen. De fantasie van sommige geleerde historici sloot zich vaak daarbij aan en kende een neerslag in vele boekdelen. De bronnen waaruit die verhalen opwelden, zijn zo goed als nooit meer te achterhalen. Een mondelinge, weinig gedocumenteerde traditie, werd gaandeweg in een schriftelijke vorm gegoten en leidde uiteindelijk tot een erkende heiligencultus.

Uit de complexe verwevenheid van feiten en legenden distilleerde zich het verhaal van de zeven apostolische mannen, de geloofsverkondigers in het toen Romeinse Betica. Geheel onafhankelijk daarvan leefde de overtuiging dat de apostel Jakobus eveneens in het Iberische schiereiland het evangelie kwam prediken. Hij koos in de eerste plaats Galicië als missiegebied en werd er bijgestaan door zeven discipelen. Het was de samensteller van de twaalfde-eeuwse *Codex Calixtinus* die beide bestaande overleveringen ineen heeft gevlochten. Vermenging van feiten, vervormingen van chronologie en locatie werden aangewend om van de *Siete Varones* uit Betica leerlingen van Santiago te maken. Van dan af zullen de leerlingen of discipelen in het Jakobusverhaal een hoofdrol gaan spelen. Zij waren het immers die de apostel vergezelden op zijn terugreis naar Jeruzalem en die, na diens marteldood, zijn lichaam naar Galicië brachten. Zij waren eveneens diegenen die, onder penibele omstandigheden, een waardige begraafplaats voor hun meester vonden waarna twee van hen bij het graf bleven waken. Ook in Zaragoza vertoefden zij in de na-

bijheid van Sint-Jakob. Hier blijkt de aandacht voor de discipelen uit Betica zo goed als verdwenen. Alleen hun namen werden een zeldzame keer nog genoemd.

Nochtans kan men de zeven apostolische mannen niet zomaar over het hoofd zien. De waarde van hun traditie is geenszins gelegen in hun legendarische connectie met Santiago, maar wél in een historische realiteit, met name de vroege aanwezigheid van het christendom in Zuid-Spanje. Eerder werd reeds ingegaan op de historische context waarin de *Varones* te plaatsen zijn. Hier zij nog aan toegevoegd dat hun bestaan ook onrechtstreeks te bewijzen valt door het feit dat ze de patroonheiligen werden, en nog steeds zijn, van de plaatsen die hen in de oude geschriften werden toebedeeld. Heel zeker behoren zij tot de missionarissen die hun zending vanuit Rome hebben ontvangen. Dat Petrus en Paulus hierbij betrokken waren is eerder onwaarschijnlijk. De vermelding van beide apostelen kon evenwel bijdragen tot het prestige van het verhaal.

Niettegenstaande de vele onzekerheden, nog in de hand gewerkt door talrijke legendarische fantasieën, mag men besluiten dat de traditie spreekt in het voordeel van die zeven mannen. Hun roem bereikte niet de duizelingwekkende hoogte van die van Santiago, de andere missionaris. Zij mochten echter even delen in zijn glorie toen zij, op gezag van enkele geleerde schrijvers, als zijn leerlingen werden beschouwd. In hun eigen voormalig missiegebied ontvangen zij echter, omwille van zichzelf, de eer die hun toekomt.

- (1) Voor het verhaal over de translatie zie Mireille MADOU, 'Van Jeruzalem naar Galicë. De translatie van het lichaam van Sint-Jakob', in *De Pelgrim*, Jrg. 31, nr. 122, 2015, p. 7-15.
- (2) De uitvoerige versie van dit verhaal is te lezen in de Nederlandse vertaling van Herman VAN CAMPENHOUT, *Het boek van Sint-Jakob*, Baasrode, 2015, p.94-106.
- (3) Dit verhaal is een ietwat ingekorte eigen vertaling van de Spaanse tekst, opgenomen in Eduardo TORRA DE ARANA, 'La tradición y la devoción pilarista', in *El Pilar es la Columna. Tentoonstellingscatalogus*, Zaragoza, 1995, p. 9-12 (volledig artikel p. 9-20)
- (4) Fray Lamberto de Zaragoza, *Teatrohistorico de las Iglesias del Reyno de Aragon*, dl. I, Pamplona, 1790, p. 46-59.

Nijmegen in het Land van Maas en Waal

Jos Verluyten

Boudewijn de Groot zingt over de groene hemel in de blauwe zon met achter de hoge bergen het land van Maas en Waal en toch, de hemel was gewoon blauw in een slaperige, gele zon toen we na een rit van twee uur in Nijmegen, het hart van het land van Maas en Waal, arriveerden.

Nijmegen mag dan niet onmiddellijk de meeste populaire bestemming zijn voor een citytrip, maar het herbergt zowel in als buiten de stad een aantal pelgrimssporen, die best de moeite waard zijn om te bezoeken en te beleven.

Het Sint-Jakobsgasthuis

Vanuit de Grote Markt, met het beeld van de beroemdste inwoner van de stad, Mariken van Nieumeghen, is het wat verder in de oude benedenstad wel even zoeken bij gebrek aan wegwijzers, maar dan kom je toch aan bij de Sint-Jakobskapel. Het is een kleine, vijftiende-eeuwse kapel van het voormalige Sint-Jakobsgasthuis die als historisch monument bewaard gebleven is.

Dit gasthuis werd in 1438 gesticht en was in de eerste plaats bedoeld voor de zorg en de opvang van pelgrims op weg naar Santiago. Die zorg heeft zich in de loop van de jaren uitgebreid naar de opvang en de verzorging van armen en hulpbehoevenden uit de stad. Het gasthuis bestond uit een gemeenschappelijke slaapzaal met twaalf chambrettes, die in een open verbinding met de kapel stonden.

Na de Reformatie en de inlijving van de stad in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden op het einde van de zestiende eeuw verloor het gasthuis zijn oorspronkelijke bestemming waarna het voor allerlei doeleinden werd gebruikt. Uitgewoond als huurkazerne eindigde het gebouw als stal totdat in 1965 het kapelgedeelte van het gasthuis dat nog overeind stond, werd gerestaureerd.

Sinds 1998 wordt deze kapel beheerd door de stichting 'Vrienden van de Sint-Jacobskapel'. Naast haar religieuze functie vervult de kapel net als vroeger een rol als ontmoetingsplek voor pelgrims. Pelgrims komen bij elkaar in de maandelijkse oecumenische viering op de tweede zondag van de maand en na afloop volgt er een pelgrimsvertelling waar de toehoorders kunnen luisteren naar verhalen en ervaringen van pelgrims. Vertrekkende pelgrims ontvangen hier ook de zegen en zowel zij als passe-

Museumpark Orientalis: kapel van Dr. van Vught

rende pelgrims kunnen een stempel in hun stempelboekje krijgen. Ook is de kapel geregeld het vertrekpunt voor een aantal wandelzaterdagen, die door de 'Pelgrimgroep Nijmegen' worden georganiseerd. Vanaf eind april tot eind september is de kapel op zaterdag geopend. Vrijwilligers zijn dan aanwezig om vragen van bezoekers te beantwoorden. De jaarlijkse, eeuwenoude bedevaart naar Kevelaar vertrekt ook vanuit de kapel.

De Jakobsweg naar Keulen

Naast de voordeur van de Sint-Jakobskapel staat een stèle of informatiezuil. Deze stèle van edelstaal die in 2009 werd geplaatst, markeert het beginpunt van de Jakobsweg naar Keulen. Ook op andere plaatsen langs deze pelgrimsweg vind je soortgelijke stèles. Het initiatief voor deze Jakobsweg vanuit Nijmegen werd ontwikkeld door het Landschaftsverband Rheinland, dat in Keulen is gevestigd en dat zich inzet voor de ontwikkeling en realisatie van een aantal Jakobswegen in en door de regio Rheinland.

Vanuit de verwachting van de Raad van Europa dat de pelgrimswegen zouden bijdragen tot de uitwisseling van ideeën, kunst en cultuur tussen de volkeren, is in 2009 deze Jakobsweg met een lengte van 201 kilometer tot stand gekomen. Vanuit Nijmegen gaat de route via Kleve, Kalkar, Xanten, Krefeld en Düsseldorf naar Keulen, waar het pelgrimspad aansluit op het netwerk van Jakobswegen in Duitsland. Over deze pelgrimsweg bestaat trouwens een Duitstalige gids 'Jakobsweg ; Wege der Jakobspilger im Rheinland, Band 4', 2009.

Labyrint

In Nijmegen vind je ook een labyrint van kunstenaar Klaus van de Locht. Het labyrint werd gebouwd in 1982 op de Waalkade op de plaats van de oude haven van Nijmegen. Het kunstwerk in basaltsteen is een waterlabyrint met een diameter van 24 meter en een gaanpad van 350 meter tot het centrum van het kunstwerk. Het patroon bestaat uit waterkanalen van 60 cm breedte en 40 cm diepte en evenwijdig met de kanalen is er een pad van 80 cm breed. Een labyrint kan je ook vanuit een pelgrimsperspectief ervaren en het is dan ook niet toevallig dat je op een aantal religi-

Museumpark Orientalis: joods dorp

Nijmegen, Sint-Jakobskapel

euze plaatsen langs pelgrimswegen een labyrint aantreft met als mooiste voorbeeld het labyrint in de kathedraal van Chartres. Je kan als pelgrim immers zo'n labyrint doorlopen als een oefening voor de weg naar het doel. Het labyrint laat de pelgrim ervaren dat het niet altijd gemakkelijk is om het doel te bereiken en dat het soms wel lijkt of je er steeds verder af geraakt, maar dat aandacht en volharding na vele omzwervingen ten slotte beloond worden.

Walk of Wisdom

Museumpark Heilig Landstichting Orientalis

Van de Waalkade is het een heel eind naar het mooie en groene heuvellandschap tussen Nijmegen en Groesbeek, waar het Museumpark Heilig Landstichting Orientalis is ingeplant.

Het museumpark met een oppervlakte van 30 hectare, dat als zeldzaam voorbeeld van architectuur in oosterse stijl beschermd is als rijksmonument, heeft er een bewogen geschiedenis opzitten.

Ruim 100 jaar geleden, in 1905, gingen vanuit Nijmegen kapelaan Arnold Suys, architect Jan Stuyt en kunstenaar Piet Gerrits op pelgrimsreis naar het toenmalige Palestina. Hier kwamen ze op het idee om in Nederland een reconstructie te maken van de heilige plaatsen en zo de pelgrimservaring van het Heilig Land naar Nederland te halen. Dit leidde in 1911 tot de oprichting van de Heilig Land Stichting. Het museum opende in 1912 met niet meer dan een 'pastorie met een museumzaal'. Maar er waren grootse plannen: zo zou er op het terrein een immense kerk - de Heilig Hart Basiliek - gebouwd worden met daaromheen een pelgrimsroute langs scènes uit het leven van Jezus in het Heilig Land.

Met de basiliek is men nooit verder gekomen dan het voorportaal, maar wel werd vanaf 1915 doorgewerkt aan het bedevaartspark. Centraal stonden de geboorte, het leven en lijden van Jezus. De rondleidingen in de vorm van een pelgrimstocht werden verzorgd door kapelaan Suys. Al snel groeiden de bezoekersaantallen en waren er meer rondleiders nodig en zo werden de rondleidingen vanaf 1921 verzorgd door de paters Montfortanen. Rond de 50 000 bezoekers vonden

hun weg naar het museum in de jaren '30 en '40. Tijdens de Tweede Wereldoorlog bleef het museum gewoon open; wel werd het in 1944 door een Duits bombardement zwaar beschadigd waardoor het tot in 1946 gesloten was.

In de jaren 50 duurde de vooroorlogse bloei van de Heilig Landstichting verder, maar in de loop van de jaren 60 zette de daling van het bezoekersaantal zich steeds meer in. Daarom werd er vanaf 1970 gekozen voor een meer cultuurhistorische aanpak. Doel was een openluchtmuseum waarbij het land en de cultuur waarin Christus geleefd had, centraal stond met als thema's het nomadenleven, het dorpsleven en het stadsleven. De gebouwen werden ingericht, er kwamen dieren voor de verlevendiging en het voorportaal van de Heilig Hart Basiliek werd in gebruik genomen als tentoonstellingsruimte.

In 1980 verlaten de laatste paters Montfortanen de Heilig Land Stichting. Het vernieuwde park, dat zich niet meer enkel tot de katholieke bevolking richt, ziet het bezoekersaantal opnieuw stijgen tot 100 000 in 1980. In 1985 werd de naam van het museum veranderd in Bijbels Openluchtmuseum. Met de nieuwe naam kwam er een nieuwe uitdaging om leven, wonen en werken voor te stellen. De *Living History*-aanpak met vrijwilligers die figureren als mensen uit het Nabije Oosten, paste helemaal in deze nieuwe visie.

In het verhaal dat het museum wilde vertellen, hoorden niet langer alleen het jodendom en christendom thuis maar ook de islam. Joden, christenen en moslims hebben tenslotte dezelfde stamvader Abraham en kennen dezelfde figuren in hun geschriften. In 2001 resulteert dit o.a. in de verbouwing van het vissersdorp in een Arabisch dorp. De publieke belangstelling voor dit concept was aanvankelijk heel groot, maar vooral na de laatste naamwijziging in Museumpark Orientalis daalden de bezoekcijfers zo sterk dat men in 2010 besloot om het park te sluiten voor een grondige restauratie. Twee jaar later maakte het museum een doorstart met vrijwel uitsluitend nog vrijwilligers. Langzaam maar zeker nemen de bezoekersaantallen de laatste jaren weer toe met ruim 70 000 bezoekers in 2018. Er worden onder tussen plannen gemaakt voor de toekomst, waarin 'beleven' nog meer centraal zal staan.

Het Museumpark Orientalis biedt nu een eigentijdse kijk op de drie religies die bepalend zijn geweest voor de identiteit van het huidige Europa: jodendom, christendom en islam en laat zien dat er meer is dan het bekende spanningsveld tussen deze drie. Hun gemeenschappelijke oorsprong, de gedeelde geschiedenis, verwante tradities, verhalen en rituelen kan je er beleven. Op die manier is het oudste openluchtmuseum van Nederland meer dan een museum geworden: het is een historische setting waar mensen met verschillende culturen en levensbeschouwingen elkaar in vriendschap en respect kunnen ontmoeten. Die open geest wordt heel passend verwoord in een citaat van Frank Zappa op een van de infozuilen van het museumpark: *A mind is like a parachute. It doesn't work if it's not open.*

Walk of Wisdom

Voor het laatste pelgrimsspoor keerden we terug naar het oude hart van de stad waar het maar enkele passen is van de Grote Markt naar de Stevenskerk. Hier bevindt zich op een ereplaats voor het hoogaltaar het grafmonument van Catharina van Bourbon, hertogin van Gelre, die in 1469 overleed. De graftombe toont op de koperen platen aan de lange zijanten de twaalf apostelen; hierbij is Sint-Jakob afgebeeld als pelgrim met staf, hoed en schelp in zijn rechterhand en een boek in zijn linkerhand. Toch is deze kerk bij de pelgrim van vandaag om een andere reden bekend: het is namelijk sinds een drietal jaar het begin- en eindpunt van de Walk of Wisdom, een seculiere pelgrimsroute van 136 kilometer rond Nijmegen. Het symbool van de route is het beeld van de mens als 'zaailing van de aarde'; je vindt het levensgroot terug in de Stevenskerk en je komt het ook overal op de route tegen als wegwijzer. Je kan het als pelgrim ook in de vorm van een speld dragen. Bij de route horen ook vogelringetjes met de namen van de gemeenten op, die de pelgrim in elk van de elf gemeenten, die hij doorkruist, ophaalt om aan de leren pelgrimsveter te bevestigen die men bij de inschrijving ontvangt. Dit nieuwe pelgrimsinitiatief slaat duidelijk aan, want in de voorbije drie jaar schreven zich bijna 3000 pelgrims in. Ook het aantal pelgrims uit Vlaanderen neemt gestaag toe.

Sint-Stevenskerk

In de kerk ligt ook de unieke uitgave van het getijden- en pelgrimsboek van de route: een unieke uitgave met 40 miniaturen die bijdragen over een ervaring die iemand troost bood of inspireert, verluchtigen. Aan het boek werkten o.a. Jan Terlouw, Joke Hermsen en Tommy Wieringa mee. Ondertussen is ook een populaire uitgave van dit werk verschenen met als titel 'Seizoenen van het leven: een hedendaags getijden- en pelgrimsboek'. Een vast ritueel van de Walk of Wisdom is de vertrekceremonie voor pelgrims en mensen die hen willen uitzwaaien. Die ceremonie vindt plaats op de derde zaterdag van de maand in de Valkhofkapel. Terugkerend element is het pelgrimslied van de Walk of Wisdom: 'Ga pelgrim ga, iedere stap die je gaat, het is een droom en een daad, dus ga pelgrim ga'. (zie ook het artikel van Damiaan Messing, bezieler van dit pad, in *De Pelgrim* 135, p.41-43).

Toen we drie dagen na onze aankomst in Nijmegen naar huis terugkeerden, kleurde de hemel nog steeds niet groen en in het oranje van de ondergaande zon was geen spatje blauw te zien, maar toch waren we vele, mooie pelgrimssporen rijker.

Vagebonden en valse pelgrims

Dirk Aerts

Eeuwenlang was het bezoeken van pelgrimsoorden een van de belangrijkste redenen om zich op weg te begeven. Zodra de verering van relieken in het christendom volop op gang was gekomen, trof men onderweg niet alleen handelaars, soldaten en ambtsdragers aan, maar meestal ook pelgrims. Geheel Europa was bezaaid met bedevaartplaatsen, elk met hun eigen geschiedenis en hoogtepunten. In tegenstelling tot wat we misschien verwachten, was het pelgrimeren wel degelijk aan bepaalde regels onderworpen. Anders dan vandaag vroegen dergelijke tochten veel grotere inspanningen. Zowel voor het

vertrek, als de reis zelf en de terugkeer, moesten voorschriften in acht worden genomen. Maar waar regels gelden, bestaat ook de kans voor misbruik. Bovendien vonden sommige groepen uit de samenleving in het pelgrimeren een geschikte dekmantel voor activiteiten van heel andere aard. Sommige daarvan bevonden zich aan de rand van wat toegelaten was, maar andere gingen er ruim over.

Peregrini

In het Romeinse rijk werd met *peregrinus* een vreemdeling bedoeld. Het woord behield nadien nog steeds deze betekenis, hoewel het vooral gebruikt werd voor iemand die heilige plaatsen bezoekt. Daarbij mag niet vergeten worden dat ook kruisvaarders als pelgrims werden beschouwd. Pelgrimstochten werden ondernomen uit dwang of uit vrije wil. Bij dwang denken we vooral aan strafbedevaarten, waarbij zowel de kerkelijke als de burgerlijke rechtbank de initiatiefnemer kon zijn. Daarnaast kon een geestelijke bij het biechten als boete ook een bedevaart opleggen. Bedevaarten uit vrije wil kunnen het gevolg zijn van een gelofte, maar dat hoefde niet altijd zo te zijn.

Er bestonden duidelijke rechtsregels over wie een pelgrimstocht mocht ondernemen. Kinderen mochten helemaal niet vertrekken. Vrouwen, priesters en kloosterlingen slechts in beperkte mate. In sommige gevallen was naast een kerkelijke ook nog een civiele toelating nodig. Pelgrims bezaten een zekere rechtspositie die hen in staat stelde om onderweg te genieten van bepaalde privileges, waaronder het recht op onderdak en op bescherming tegen uitbuiting. Andere voordelen waren de vrijstelling van tolrechten en voor geestelijken het recht om burgerkledij te dragen en tavernes te bezoeken. Het meest gewaardeerd

Sint-Jakob in beeld en verbeelding

Pagina uit de *Canterbury Tales* in het Ellesmere Manuscript (ca.1400-1410)

was uiteraard de aflaat die men op veel plaatsen verkreeg, waaronder de jubileumaflaat in Rome en in Santiago tijdens de Heilige Jaren het meest gekend zijn.

De status van pelgrim werd verworven door een pelgrimszegen, gecombineerd met het betalen van een bijdrage. Aan het eind van de tocht ontving men een bewijsstuk. In Santiago was dat de compostela. Rond het pelgrimeren bestond een uitgebreid geheel van rechtsregels. Wat het huwelijksrecht betreft, moest geregeld worden in welke gevallen men toestemming van de partner nodig had om te vertrekken en hoe het vermogen moest beheerd worden tijdens de afwezigheid van de partner. Wat moest er gebeuren met de schulden? Hoe kon een pelgrim er zeker van zijn dat tijdens zijn afwezigheid zijn eigendommen voldoende werden beschermd? En misschien de belangrijkste van alle vragen: Wat moest er gebeuren wanneer een pelgrim onderweg kwam te sterven? Wie moest dan instaan voor de begrafenis? Hoe worden de kosten geregeld en wat diende er te gebeuren met de erfenis?

In het gasthuis van Roncesvalles

Hoe uitgebreid het arsenaal aan regels ook was die pelgrims bescherming moesten bieden, toch konden misbruiken niet voorkomen worden. Ver van huis verkeerden pelgrims in een zwakke positie en waren ze een dankbare prooi voor allerlei lui met slechte bedoelingen.

In de gasthuizen onderweg kreeg men al deze mensen over de vloer. In een document daterend van omstreeks 1600 beschrijft de prior van Roncesvalles over welke groepen het gaat. De opsomming is uiteraard in grote mate bepaald zowel door het tijds kader (in 1600 had Santiago al veel van zijn aantrekkingskracht verloren) als door de locatie (Roncesvalles ligt zoals bekend vlak aan de grens met Frankrijk). Toch zijn de categorieën die in het document vermeld worden, heel herkenbaar.

Als eerste worden de vagebonden en leeglopers vermeld. Ze hullen zich, zo lezen we in het document, in pelgrimskleren om te kunnen profiteren van de gastvrijheid van hun gastheer. Ze vertellen over wat ze zogezegd allemaal onderweg hebben meegemaakt, maar maken hun

Vermoedelijk portret van Francois Villon (eerste druk verz. werk van F. Villon, 1489)

pelgrimstocht nooit af. Deze beschrijving komt overeen met wat men ook kan terugvinden in het *Speculum corretanorum* (Spiegel van de zwendelaars), een traktaat geschreven tussen 1484 en 1486 door de Italiaanse jurist Teseo Pini. Daarin worden vagebonden 'valse palsters' genoemd.

Vagebonden zijn dus zwervers en ze hebben gebroken met hun sociale omgeving. Maar wat belangrijker is: het zijn gezonde mensen die in staat zijn om te werken maar dit niet doen. In die zin zijn het 'valse' armen. Dat is wat, met name vanaf het midden van de 14de eeuw, de samenleving afkeurt, en dit des te meer in omstandigheden wanneer er juist een grote behoefte is aan mankracht, zoals bijvoorbeeld het geval was na de Grote Pest van 1348.

De tweede groep die zich in Roncesvalles onder de pelgrims mengt, is de groep van de seizoensarbeiders. Ze zijn afkomstig uit de Bearn. Ze steken met heel hun gezin de Franse grens over in de lente en keren na de oogst terug naar hun land.

De derde groep zijn de *Merchantes*. Het gaat hier niet om gewone handelaars, hoewel velen onder hen ook vaak voor zaken lange tijd van huis weg waren en zich soms als pelgrims voordeden om op die manier te kunnen genieten van bepaalde fiscale voordelen. In dit document gaat het om marskramers. Het zijn rondtrekkende handelaars die hun koopwaar op hun rug dragen. Ze komen overal in Europa voor, tot diep in de 19de eeuw. Net als de vagebonden staan ook zij in de middeleeuwen buiten de samenleving. Ze worden met argwaan bekeken en hun koopwaar wordt als minderwaardig beschouwd. In het document van de prior lezen we dat ze met belletjes de aandacht proberen te trekken om hun waarde-loze snuisterijen aan te man te brengen. Ze duiken in Roncesvalles vooral op bij feestelijke gelegenheden.

De vierde groep wordt beschreven als 'kettters'. Het gaat blijkbaar niet om echte kettters maar wel, zo lezen we, om reizigers die naar Spanje trekken, ofwel uit nieuwsgierigheid ofwel omwille van spionage-activiteiten. Wat de eerste categorie betreft: in de reisverslagen van Santiagogangers uit het verleden, zijn er inderdaad een aantal te vinden waaruit blijkt dat de nieuwsgierigheid van hun auteur een minstens even sterk motief was om de tocht te ondernemen als hun devotie. Van spionnen die zich als pelgrim voordeden, heb ik geen voorbeelden kunnen terugvinden. Wel zijn er gevallen bekend van zogenaamde pelgrims die in werkelijkheid een diplomatieke missie uitvoerden. Zo voerde kardinaal Jacques Pecoraria in 1239 in opdracht van paus Gregorius IX een geheime missie uit en trok hij hiervoor, vermomd als pelgrim, naar het hof van de Franse koning.

Toch valt er over de 'kettters' langs het Jakobspad heel wat te vertellen. Vanaf de 12de eeuw kon, zoals bekend, het katharisme met name in de Languedoc op een steeds grotere aanhang rekenen, wat leidde tot vaak gruwelijke vervolging en uiteindelijk tot volledige uitroeiing. Het ka-

tharisme sloeg ook aan in Noord-Italië en aan de overzijde van de Pyreneeën in Noordwest-Spanje. Elk van deze gebieden was dooraderd met belangrijke pelgrimsroutes, zowel naar Rome als naar Santiago. De katharen gebruikten deze wegen niet alleen om hun boodschap te verspreiden maar ook om hun geloofsgenoten bescherming te bieden tegen vervolging. In 1316 waarschuwde Bernard Gui, inquisiteur in Toulouse, via een rondzendbrief de Spaanse kerkelijke autoriteiten voor het gevaar van de Katharen en vroeg hij hen om streng op te treden. In een van zijn werken vermeldt hij het antwoord van Rodrigo del Padrón (1307 - 1316), aartsbisschop van Santiago. Hij had intussen zes kettters opgepakt en vroeg om bijkomende instructies. Via een andere bron vernemen we dat in 1274 in Toulouse een vrouw werd aangeklaagd die aan drie katharen die vermomd waren als Santiagopelgrims, onderdak zou gegeven hebben. Het drietal was afkomstig uit Piacenza (in Noord-Italië) en werd zowel op hun heenreis als hun terugtocht door de vrouw ontvangen. Nader onderzoek wees uit dat de drie deel uitmaakten van de gemeenschap van kathaarse vluchtelingen uit Toulouse die naar Lombardije was uitgeweken.

Amoureuze escapades en coquillards

Wat de prior uit Roncesvalles niet vermeldt, is dat de pelgrimstocht ook gebruikt kon worden als dekmantel voor avonturen van geheel andere aard. In zijn *Canterbury Tales* (geschreven tussen 1387 en 1400) voert Geoffrey Chaucer een gezelschap van een dertigtal pelgrims ten tonele die samen op tocht zijn naar Canterbury. Elk van hen behoort tot een andere groep uit de samenleving. Erg bekend is de vrouw van Bath. Chaucer beschrijft ze als een vrijgevochten maar tegelijk gewiekste vrouw. Uiterlijk is ze erg vroom maar in werkelijkheid is ze een verleidster die erg op luxe is gesteld.

'Haar hele leven was ze een wakker wijf', zo klinkt het. 'Ze trouwde er aan de kerkedeur wel vijf. / Niet meegeteld die uit haar meisjestijd / Maar daarvan hoeft niets gezegd / Ze had driemaal het Heilig Land bezocht / Meenge rivier doorwaadde ze op die tocht / Ze was geweest in Compostel en kon je / praten van Rome, Keulen

Nietsnutten

In 1663 publiceert Jacques Lagniet (1620-1675) zijn 'Receuil des plus illustres proverbes' in drie delen. Het werk bestaat uit gravures waarin allerlei spreekwoorden en uitdrukkingen zijn vervat. Met dit werk wil hij een staalkaart bieden van de samenleving van zijn tijd. De toon is vaak satirisch. Deze voorstelling van pelgrims is afkomstig uit het derde deel, met als titel: 'La vie des gueux et proverbes'. Pelgrims worden hier beschouwd als nietsnutten. De spreuk onderaan leert ons dat als je je zaken niet in eigen handen neemt, je niet vooruit geraakt. Niet mis te verstanen kritiek!

en Bologne.

Dat een pelgrimstocht een excuus kon zijn voor erotische avonturen, vinden we ook terug in *Cent nouvelles nouvelles*, een verhalenbundel samengesteld in opdracht van Filips de Goede en aan hem overhandigd in 1492. Daarin komt een getrouwde vrouw voor die voorwendt op bedevaart te gaan, maar optrekt met de parochiepastoor.

Een bijzondere vermelding verdienen de coquillards. Het woord verwijst naar personen die ten onrechte de bedevaartsschelp (coquille) dragen. Het wordt voor het eerst gebruikt als benaming voor een bende boeven die twee jaar lang de stad Dijon teisterde tot ze in 1455 veroordeeld werd. Tussen deze bende en Santiago is er echter geen enkel verband. De benaming werd later door geen enkele andere bende meer gebruikt. De bende van de Coquille heeft vooral bekendheid verkregen door het werk van de dichter François

Villon (1431- na 1463), die herhaaldelijk in aanraking kwam met het gerecht en wiens leven aan de rand van de samenleving hem inspireerde tot ballades vol bijtende satire. Colin de Cayeux, zijn spitsbroeder bij een diefstal in het College van Navarra te Parijs in 1456, was mogelijk een lid van de Coquille. In zijn *Le jargon et jobelin* vermeldt hij de terechtstelling van de coquillard Regnier de Montigny. Dit werk is trouwens geschreven in de boeventaal (jargon) die de bende van de Coquille hanteerde en waarvan een lijst van woorden en uitdrukkingen bewaard is gebleven als bewijsstuk tijdens het proces. De term 'coquillard' vinden we ook terug in het *Liber vagatorum* dat in 1510 werd gedrukt maar veel ouder is. Het eerste deel bevat een opsomming van 28 soorten bedelaars. 'Coquillards' zijn bedelaars die zich voordoen als pelgrims, zo lezen we daar. Dezelfde betekenis vinden we ook terug in *Le jargon, ou Langage de l'argotie formé* van Ollivier Chereau uit 1629.

Maatregelen

Wie als pelgrim vertrok, ging voor een welbepaalde tijd aan de rand van de samenleving staan, maar kon rekenen op de nodige ondersteuning. Vagebonden stonden eveneens aan de rand, maar aangezien ze in de ogen van de samenleving weigerden zich in te schakelen in het sociale systeem, konden ze op weinig begrip rekenen en werden ze gewantrouwd. Vagebonden bevonden zich dus in zekere zin in dezelfde positie als pelgrims en dus lag het voor de hand dat ze zich in deze groep gingen verschuilen. Het gevolg was dat mede hierdoor vanaf de 13de eeuw het pelgrimeren in een slecht daglicht kwam te staan, wat veel vroeger is dan doorgaans wordt gedacht. Meestal wordt namelijk aangenomen dat de humanisten de eersten waren om het pelgrimeren te bekritisieren.

Toch is deze houding tegenover vagebonden erg dubbelzinnig. Velen van hen hadden niet zelf gekozen voor deze situatie maar waren het slachtoffer van allerlei soorten rampspoed. Bovendien nam in tijden van economische crisis en van oorlogsgeweld hun aantal snel toe. Op die manier zagen velen van hen geen andere uitweg dan zich uit te geven als pelgrim om in leven te kunnen blijven.

Dezelfde dubbelzinnigheid blijkt ook in de praktijk van de opgelegde bedevaart. Kon het pelgrimeren geleidelijk aan op steeds minder bijval rekenen, ondermeer omdat er zoveel onechte pelgrims waren, dan vormde ze toch een geschikt instrument om misdadigers ten minste voor een tijdje uit de samenleving weg te houden door hen te verplichten op pelgrimstocht te gaan.

Hoe het ook zij, in de grote pelgrimsoorden en langs de pelgrimswegen werden geleidelijk aan maatregelen genomen om de echte pelgrims te beschermen en de bedelaars te weren. Zo bepaalde de Cortes van Valladolid in 1523 dat pelgrims alleen op de pelgrimsweg om aalmoezen mochten vragen. Ze mochten daarbij niet meer dan vier mijl van de 'camino derecho' afwijken. Deze bepaling werd later meermaals opnieuw bevestigd. Om beter het hoofd te kunnen bieden aan allerlei wantoestanden vaardigde de Raad van Santiago in 1503 het bevel uit dat pelgrims slechts drie dagen in de stad mochten blijven. Het voor-

schrift werd in 1569 hernomen. Een voorbeeld van maatregelen tegen vagebonden in gasthuizen vinden we dichterbij huis, in Namen. Omdat aan het eind van de 16de eeuw de Naamse gasthuizen eveneens te kampen hadden met een toevloed aan zwervers, stelde de stad in 1599 iemand aan om er tweemaal per week langs te gaan en iedereen die er niet thuishoorde eruit te gooien. Een gelijkaardige maatregel werd genomen in 1629 en in 1652.

Nadagen

Al deze maatregelen dateren uit de tijd dat de pelgrimage naar Santiago al over zijn hoogtepunt was. Het feit dat ze meermaals werden hernomen wijst erop dat ze niet erg efficiënt waren. Dit alles was uiteraard weinig bevorderlijk voor het imago van het pelgrimeren. Zo klaagt men in 1569 in Santiago over vagebonden, kreupelen en mensen met besmettelijke ziekten die zich vermengen onder de pelgrims en vaardigt Filips II in 1590 een wet uit die deze praktijken moet tegengaan.

Een van de laatste historische reisdagboeken die bewaard zijn gebleven, is dat van de Picardische kleermaker Guillaume Manier. Uit de lectuur ervan blijkt duidelijk dat een pelgrimstocht niet langer vanzelfsprekend is. Manier trok in 1726 met drie gezellen te voet naar Santiago. Tijdens hun tocht worden ze regelmatig geconfronteerd met misdaden en geweld. Ook de repressie tegen de misdaad is strenger geworden. Vagebonden en misdadigers die opgepakt worden, eindigen hun dagen vaak in een strafkolonie of als dwangarbeider op de galeien.

Naast de toenemende onveiligheid is er ook een politiek probleem. Aan het eind van de 17de eeuw is het Spaanse wereldrijk nog slechts een schim van zichzelf. De Franse koning Lodewijk XIV mengt zich steeds nadrukkelijker in de Spaanse politiek. Dat heeft ook gevolgen voor de Santiagopelgrims, hoewel hier de maatregelen ook ingegeven zijn door een diep gevoel van wantrouwen tegenover deze groep. In 1665 vaardigt de vorst een ordonnantie uit met betrekking tot iedereen die het grondgebied verlaat als pelgrim. Santiago en Loreto worden daarbij expliciet vermeld. Er wordt verwezen naar de vele misbruiken die met het pelgrimeren zouden samengaan, met

Jeroen Bosch, de Marskramer (ca 1493 of later)

Dit bekende schilderij van Jeroen Bosch werd in het verleden op erg uiteenlopende wijzen geïnterpreteerd. Thans wordt aangenomen dat het om een marskramer gaat. Het schilderij zit vol met allerlei details met een allegorische betekenis. De marskramer draagt een rieten rugkorf met zich mee, met daaraan een pollepel en een kattenvel. Hij is op stap in een omgeving die hem eerder vijandig gezind is. Hieruit blijkt de dubbelzinnige houding die men in de late middeleeuwen had tegenover marskramers. Bosch beeldt de marskramer echter uit met een pelgrimsstaf. Daardoor wordt hij symbool voor een 'Elckerlyc' die zijn aardse tocht volbrengt, overal omgeven door gevaren en verleidingen.

name bedelarij en huwelijksbedrog. In 1672 volgt een algemene reorganisatie van de gasthuizen in Frankrijk. Uiteindelijk houden die op te bestaan als opvangplaats voor reizigers en pelgrims. Hun eigendommen worden bij de *hospitaux généraux* gevoegd. In 1717 gaat Lodewijk XV nog een stapje verder. Alle pelgrimstochten naar het buitenland worden verboden. Men vreest dat jongemannen de pelgrimstocht als middel gebruiken om te deserteren en dat ze onder dwang ingelijfd worden in het Spaanse leger. Dit algemene verbod geldt weliswaar in 1721, maar de vroegere beperkingen blijven wel van kracht.

Zo zijn we aan het eind gekomen van de traditionele pelgrimage. Het tijds kader is grondig veranderd. In Frankrijk overheerst het absolutisme. Controle over de bevolking en over de grenzen zijn onmisbaar in dit politieke systeem. Voortaan wordt ervan uitgegaan dat elke inwoner over een vaste woonplaats beschikt, een beroep uitoefent en zelf in zijn onderhoud kan voorzien. Vagebonden voldoen aan geen enkele van deze voorwaarden en pelgrims die op tocht zijn evenmin. Zo valt het doek over een eeuwenlange traditie.

Tot slot

Tot slot verdient de heilig verklaarde Benoit Labre (1748-1783) hier nog even vermeld te worden. Hij is wellicht de laatste die als pelgrim volledig leefde in de geest van wat Christus aan zijn leerlingen opdraagt: 'Neem geen voedsel mee voor onderweg, geen reiszak, geen kopergeld en ook geen dubbele kleding'. Labre was afkomstig uit Noord-Frankrijk. Hij wilde monnik worden tot hij ontdekte dat het zijn roeping was om al zwerfend van het ene pelgrimsoord naar het andere te trekken. Uiteindelijk belandde hij in Rome waar hij tot aan zijn dood in de ruïnes van het Colosseum ging leven. Hij liep op die manier de befaamde zwerfende pelgrims achterna die in de Russische Kerk zo talrijk aanwezig waren en waarvan de fameuze Raspoetin wellicht de meest bekende was maar ongetwijfeld niet de meest authentieke.

Literatuur

- Santiago de Compostela. *Pelgrims door de eeuwen heen*. Onder redactie van J. Van Herwaarden, Turnhout, 1985, p.148-186.
- *Le pèlerinage* (Cahiers de Fanjeaux, 15), Toulouse, 1980.

Een middeleeuwse pelgrimstocht

Rik Van Braband

OP 9 APRIL 1137 overleed bij aankomst in Santiago de Compostela een beroemde pelgrim: Willem X, hertog van Aquitanië en graaf van Poitiers. Willem X was een heel eigenzinnige persoonlijkheid. In haar 'reisboek' In het spoor van de troubadour schrijft de Nederlandse auteur Hanny Alders o.a. over deze merkwaardige gebeurtenis. Ze was jaren daarvoor in het zuidwesten van Frankrijk op zoek geweest naar stof over Marcabru, een beruchte troubadour uit de 12de eeuw. Dat resulteerde in haar lezenswaardige historische roman *Marcabru. Troubadour, huursoldaat en vrouwenhater*.

Op haar zwerftocht belandde ze onvermijdelijk op een van de pelgrimswegen naar Santiago. In Poitiers bezoekt ze de Saint-Hilaire-le-Grand:

De aan Hilarius gewijde kerk, die in de elfde eeuw al behoorlijke afmetingen had, wordt in de Codex Calixtinus, een pelgrimsgids van omstreeks 1135, 'een reusachtige en prachtige basiliek' genoemd. De pelgrims vonden er beschutting onder de houten gewelven van de drie beuken. Ze zegden er hun gebeden bij een schrijn die 'rijk met goud en zilver en kostbare gesteenten is versierd'.

(...) Vervolgens reisde de pelgrim met nog frisse moed zuidwaarts. Misschien maakte hij een omweg naar Parthenay, of kwam daar vanuit westelijker richting langs. In ieder geval was die stad een goed beschermde, dus veilige pleisterplaats op de pelgrimsroute naar het zuiden. Duizenden zijn de brug over de Thouet overgestoken en hebben de nacht doorgebracht in de herbergen aan de Rue de la Vaux St-Jacques.

Bernardus van Clairvaux bekeert Willem van Aquitanië (Wouter Crabeth II, ca.1595-1644)

Parthenay

Het was in Parthenay dat 'het wonder' met Willem X zich afspeelde:

Willem X had net als zijn vader de nodige strubelingen met de katholieke kerk. Beide hertogen werden geëxcommuniceerd en trokken zich daar niet eens zoveel van aan. In 1137 komt het tot een climax als Willem X het in zijn hoofd heeft gehaald een antipaus te steunen, waardoor er een schisma in de katholieke kerk dreigt. De heilige Bernardus, die dan nog niet heilig is maar wel zo ongeveer de meest invloedrijke abt, spoedt zich hoogstpersoonlijk naar Poitou om Willem tot de orde te roepen. De merkwaardige ontmoeting vindt plaats in Parthenay, waar de hertog op dat moment in zijn kasteel verblijft. Heel Parthenay loopt uit om de mis bij te wonen, die door de beroemde abt opgedragen wordt in de priorij van Parthenay-le-Vieux, even buiten de stad. Alleen de hertog moet in de deuropening blijven staan, omdat hij in de ban is gedaan. Het silhouet van zijn reusachtige gestalte tegen het zonlicht is vanaf het altaar te zien, waar Bernardus de mis celebreert. Plotseling loopt de geestelijke met het hostieschaaltje in zijn handen door het gangpad naar het portaal waar Willem staat, alsof hij God bij hem wil brengen nu Willem vanwege de ban niet naar Hem toe mag komen. Hij houdt hem de hostie onder zijn neus en vaart tegen hem uit met verwijten over zijn ontolereerbaar gedrag tegenover de kerk. Dan gebeurt er iets wonderlijks. Als door een hemelse moker getroffen, zakt Willem plotseling in elkaar. Als hij weer bij zinnen komt en probeert op te staan, zakt hij opnieuw neer. Pas wanneer de abt hem beveelt op te staan, kan de hertog overeind komen. Daarna draagt Bernardus hem op de bisschoppen die hij verdreven heeft in ere te herstellen en de enige ware paus te erkennen.

(...) Na de confrontatie met de heilige Bernardus besloot Willem X zijn leven te beteren. Hij (...) nam zich voor eerst een pelgrimstocht naar Santiago de Compostela te aanvaarden om zich van zijn zonden te reinigen.

Zuid-Frankrijk

Maar vooraleer hem op die tocht te volgen, geeft Alders nog wat middeleeuwse informatie:

Portret van de troubadour Marcabru (1130-1150) (Paris, BnF, ms 12473 fol.102)

Na Niort kruist de weg onder meer de groene rivierdalen van de Guirande, de Courance en de Charrière, die de naam Aquitanië waar maken. In Saint-Jean-d'Angély onderbrak de pelgrim wederom zijn tocht om de abdij te bezoeken die kon bogen op een wel zeer kostbaar bezit: het afgehakte hoofd van Johannes de Doper. Dat allerheiligste hoofd werd dag en nacht geëerd door een koor van honderd monniken. Het had talloze wonderen verricht en een daarvan was dat het zelf had onthuld waar het verborgen lag. Dat was voor de pelgrim het bewijs dat dit het enige echte hoofd was. Maar in Amiens beweerden ze het tegendeel, want daar lag er ook een ...

Het hoofd was al eens geroofd door de Noormannen, maar was miraculeus 'teruggevonden'. Later, ca. 1565, werd het door de hugenoten opnieuw en deze keer definitief ontvreemd.

Alders zet haar zoektocht onverdroten verder:

Door het altijd groene, zonovergoten landschap van de Saintonge gaat het verder zuidwaarts naar Saintes. Op zijn lange, uitputtende voettocht naar Gali-

cië kon de pelgrim in deze plaats aan de oevers van de Charente een heilige martelaar vereren. Die heilige was Eutropius, de eerste bisschop van Saintes, die de bevolking van de Saintonge tot het christendom bekeerd heeft. Dat was tot daaraan toe, maar toen hij de dochter van de plaatselijke koning doopte, ging hij te ver. De koning ontstak in een vreselijke woede en gelastte zijn onderdanen de al te ijverige bisschop te doden. Het bevel werd op gruwelijke wijze uitgevoerd.

Na een klein ommetje langs Cognac keert Alders weer naar de weg naar Santiago:

In Pons vind ik, behalve een machtig fort, een van de weinige overgebleven hospitia van de oude Franse pelgrimsroutes. Er is niet veel meer van over dan de poort die de kapel scheidde van het hospitium zelf, met daaronder de ingang naar de ziekenzaal. Het gebouw stond buiten de stadsmuren van Pons om de pelgrims die na het vallen van de duisternis arriveerden, een schuilplaats te bieden. Volkomen out of place dendert een vrachtwagen onder de poort door terwijl ik in gedachten de vermoeide pelgrims op de stenen banken zie zitten. Die hadden intussen al behoorlijk wat kilometers in de benen en ze moesten nog zo ver. Boven de banken zijn inscripties te zien die ze in de muren hebben gekerfd, meestal een poort, sommige met een kruis erin, symbool voor deze gastvrije haven op hun uitputtende tocht. Achter de bank zijn manskrote uitsparingen, provisorische lijkbaren waarop de pelgrims hun kameraden legden die tijdens de tocht bezweken waren. De monniken van het hospitium zouden zich verder wel over hen ontfermen.

Enkele kilometers verder komt Alders in Talmont, aan de oevers van de Gironde:

Zij die genoeg geld hadden en geen trek in de lange tocht door Les Landes, waar volgens de pelgrimsgids in de zanderige vlakten nauwelijks dorpen waren en waar men verstoken was van allerlei goede zaken als brood, wijn, vlees, vis, rivieren en bronnen, waar het wemelde van de wilde varkens en je lek gestoken werd door wespen en horzels, kozen het ruime sop. (...) Ze gingen scheep om in de Golf van Gascogne weer aan land te gaan, een snelle en

Graf van Eleonora, dochter van Willem X van Aquitanië in de abdij van Fontevraud.

veilige doorsteek richting Santiago de Compostela, tenzij het stormde. (...)

De minder bedeelde pelgrims staken per pont over naar de Médoc, weer anderen reisden verder over land zuidwaarts. Ik volg de mooie kustroute, maar buig dan landinwaarts af om de moerasachtige streek te ontwijken waar een enorme nucleaire centrale staat. (...)

Ten slotte bereik ik de volgende rustplaats op de route naar Santiago de Compostela, het plaatsje Blaye aan de oever van de Gironde. (...) Het doel van de pelgrim was hier de oude Eglise Saint-Romain te bezoeken, gewijd aan de prediker die de Romeinse tempel van Jupiter verwoestte, eenvoudig door het beeld van de godheid met zijn pelgrimsstaf aan te raken, om vervolgens de bevolking te kerstenen. (...) Voor de middeleeuwse bedevaartganger was de kerk vooral van belang omdat hij daar het graf kon bezoeken van Roeland, de paladijn van Karel de Grote, die van de keizer opdracht kreeg het kasteel van Blaye te verdedigen en die later bij Roncevalles sneuvelde tegen de Saracenen (historisch foutje: tegen de Basken, RVB).

Na Blaye komt Bordeaux, en daar komt Willem X weer op de proppen, evenals Marcabru, de (vuilgebekte) troubadour die van zijn hertogelijke bescherming genoot:

Hertog Willem X liet aan het begin van zijn pelgrimstocht naar Santiago de Compostela zijn beide dochters in Bordeaux achter onder de hoede van de aartsbisschop van de stad (...) en ging nu seri-

eus op pad. Of Marcabru hem op zijn reis vergezeld heeft, is niet bekend. Misschien paste het niet, een troubadour als reiskameraad, op een tocht die als boetedoening en als zuivering bedoeld was. Aan de andere kant was de aanwezigheid van iemand die de lange tocht kon opvrolijken met zijn liederen wel plezierig, zelfs al waren zijn verzen meestal scheldpartijen tegen de zeden van die tijd (...). Hoe het ook zij, ik heb de troubadour meegestuurd op weg naar Compostela en ik heb hem alle beproevingen laten doorstaan die de pelgrim in die tijd te verduren had.

Camino Francés

Over de tocht in Spanje biedt de roman *Marcabru. Troubadour, huursoldaat en vrouwenhater* van Hanny Alders een heel kleurrijk beeld:

Aanvankelijk verliep alles voorspoedig. Ze lieten het hoge gebergte achter zich, kwamen in een heuvelachtig landschap waar behoorlijk eten te krijgen was, en passeerden Pamplona, de hoofdstad van het koninkrijk Navarra, waar het wonder van Jericho zich had herhaald toen Karel de Grote tot God en de heilige Jakobus had gebeden om hem te helpen bij zijn belegering van de Saraceense vesting. Ze trokken verder door een dorre streek, staken vol bewondering de stenen brug over die de rivier de Arga met vijf bogen overspande, en bereikten in drie dagen Estella. Daar kregen ze voor het eerst sinds dagen weer witbrood en goede wijn, ze deden zich te goed aan vlees en vis en vervolgden hun reis te paard, zoals gebruikelijk was.

(...) Bij Logroño passeerden ze uitgestrekte wijngaarden. Het was zacht lenteweer en het was bijna alsof ze thuis in Aquitanië waren. Ook de etappe van Najera, waar het legendarische gevecht tussen Roeland en Ferragut zich had afgespeeld, naar Burgos werd te paard afgelegd en onderweg werd het graf van de heilige Dominicus bezocht, die ooit de stenen weg aanlegde waarover nu hun rijdieren liepen. Na Burgos opende zich eindelijk het droge, vlakke land, waar ze te voet verder gingen.

Het was eind maart toen ze de stad Sahagun bereikten en het woud aanschouwden dat daar was ontsproten toen de triomferende strijders van Karels leger ter ere van God de lansen van de gesneuvelden in de grond hadden gestoken. In Aquitanië,

Saintes, Saint-Eutrope

in Saintes, had dit wonder zich later herhaald. Ook daar hadden de Franken na hun overwinning op de Moren hun speren in de grond gestoken en vol verbazing gezien hoe deze wortel schoten en terstond tot bloeiende loofbomen uitgroeiden.

Maar Willem luisterde slechts met een half oor naar wat hem werd verteld. Hij begon ongeduldig te worden. Na de twee etappes te paard ging hem de voettocht weer veel te langzaam.

(...) Alleen de blik op de oude koningsstad León, door de pelgrims 'de stad vol van gelukzaligheid' genoemd (...), vrolijkte hem nog wat op. Hier was hij tenminste weer in een beschaafde wereld. Van verre kon hij de basiliek van Sint-Isidorus onderscheiden, waar ze de relikven van deze heilige zouden aanbidden. Het was de laatste belangrijke plaats van devotie voor Compostela, dat nu nog vijf dagen reizen van hen verwijderd was.

Na León was het landschap dor en eentonig, en hadden ze door de hitte gebrek aan drinken. Achter de bergen lonkte echter het bosrijke en koele Galicië:

Villafranca maakte al die beloften waar. (...) Ze werden gastvrij ontvangen en Willem was voor het ogenblik tevreden. Maar na een kwade droom van een kraai die een duif aanviel, en van een pateen met een kronkelende slang erop, wordt de hertog bang en voelt zich uitgeput.

(...) Na enige tijd bereikten ze Triacastella, waar elk van de pelgrims bij de steengroeve (...) een brok kalksteen overhandigd kreeg, die ze met zich zouden meedragen tot vlak voor Compostela, waar

kalk gemaakt werd voor de bouw van de nieuwe basiliek. De hertog nam het stuk gesteente in ontvangst, deed het in de tas met schamele bezittingen die hij over de schouder droeg, en sjouwde er log mee voort.

Enkele kilometers verder komen ze aan een riviertje waar enkele dorpelingen aan het vissen zijn. Willem heeft honger en wil vis eten. Zijn metgezellen weigeren dat, want 'het wordt afgeraden om de vis uit de rivieren van Galicië te eten. In heel Spanje trouwens.' Maar de hertog eist vis en eet er overdadig van. 's Avonds krijgt hij helse krampen, de dag erop moet hij op een draagbaar meegenomen worden en heeft hij geen oog meer voor wat er rondom hen gebeurt:

Halverwege Puertomarín en Palas de Rey kwamen hen vanuit de bosschages langs de weg de hoeren tegemoet om wie die route bekend stond. Ze trachten de reizigers over te halen met hen in het kreupelhout te verdwijnen en tilden hun rokken op om een glimp te tonen van hetgeen ze te bieden hadden.

Als ze in de buurt van Santiago komen, moeten de laatste rituelen uitgevoerd worden:

Ze waren aan de oever van een rivier gekomen, waar pelgrims gewoon waren zich te ontkleden en te wassen, alvorens verder te gaan naar de heilige stad, die op nog maar anderhalve mijl afstand lag. Het leek of hertog Willem zich iets beter voelde. (...) Verwonderd keek hij naar de andere pelgrims, die met een opgericht lid in de rivier stonden, terwijl er geen vrouw in de buurt was. (...)

'Hun liefde voor de heilige Jakobus is zo groot dat ze, nu ze zijn graf zo dicht zijn genaderd, van opwinding een stijve krijgen. Daarnaast is de rivier genoemd: Lavamentula - Was de fallus,' verklaarde de schildknaap.

Daarna valt de duisternis snel in en ze overnachten aan de rand van de stad. De volgende dag arriveren ze, hondsmoe van het meezeulen van hun doodzieke meester, in Santiago. In de basiliek proberen ze hem tot aan het altaar te brengen:

Maar de weg daarheen werd belemmerd door een ondoordringbare massa zwetende pelgrims, die allemaal vooraan probeerden te komen. De geur van het enorme wierookvat, dat boven hun hoofden slingerde, vermocht niet hun stank te verdrijven.

Als ze er ten slotte toch in slagen vooraan te geraken, leggen ze hem op de kille stenen. En daar blaast de uitgeputte hertog Willem zijn laatste adem uit. Het was vrijdag 9 april, Goede Vrijdag ('Vendredi-Saint' in het Frans; vandaar zijn bijnaam Guillaume le Saint). Hij werd begraven op deze plek, voor het altaar met het graf van de heilige Jakobus. Niet Marcabru, maar zijn collega-troubadour Cercamon maakte een ontroerende klaagzang op Willem X:

*Met smart vang ik deez' klaagzang aan,
een vers dat mijn rouwend hart verscheurt.
Ik treur om de graaf van Poitiers,
want MOED was zijn metgezel.
Heer, bespaar hem 't hellevuur
want nobel kwam hij aan zijn eind.*

*(...) Ai, hoe wordt hij betreurd
in Gascogne, in Spanje en in Aragon!
Heilige Jacobus, gedenk de heer
die als pelgrim aan uw voeten rust.*

Willems oudste dochter, Eleonora van Aquitanië, heeft duidelijk haar stempel op de geschiedenis gezet. Zij werd eerst uitgehuwelijkt aan Lodewijk VII, de koning van Frankrijk. Maar ze liet zich scheiden van hem en huwde daarna met Hendrik II, koning van Engeland. Ze werd de moeder van o.a. Richard Leeuwenhart en Jan zonder Land. Haar hof was een artistieke verzamelaarsplaats van kunstenaars en troubadours. Het turbulente leven van deze bijzondere vrouw wordt prachtig opgeroepen in de vuistdikke publicatie *Eleonore van Aquitanië* van Guus Pikkemaat.

Literatuur:

- Hanny Alders, *In het spoor van de troubadour*. Conserve, 2002.
- Hanny Alders, *Marcabru. Troubadour, huursoldaat en vrouwenhater*. Conserve, 1992.
- Guus Pikkemaat, *Eleonore van Aquitanië*. Aspect, 2011.

Pont des Pèlerins

Ria Bruggen

Saint-Chély d'Aubrac is een dorpje op de Via Podiensis, een route naar Santiago de Compostela in Frankrijk. Het ligt in het hart van de vallei van de Boralde de Saint-Chély d'Aubrac. Boraldes zijn korte, soms wilde waterloopjes - door een hoog verval - die van het hoogplateau van Aubrac naar de vallei van de Lot stromen en er zo de zijriviertjes van vormen. De snelvliedende Boralde de Saint-Chély d'Aubrac (25 km) is er eentje van. De Pont des Pèlerins van Saint-Chély hoort tot een van de uitzonderlijke monumenten op de Via Podiensis en schuift mee aan op de werelderfgoedlijst van de Unesco, als onderdeel van de pelgrimsroutes in Frankrijk naar Santiago. De brug bleef bewaard, mede door toedoen van de Domerie van Aubrac, die in de 15de eeuw voor de heropbouw zorgde. Die liet trouwens ook de kerk heropbouwen nadat ze in 1385, tijdens de Honderdjarige Oorlog, in brand was gestoken. Binnenin bevindt zich een kopie van het schilderij 'De kruis-

afnemings' van Rubens. Het kijkstuk voor pelgrims is een altaarstuk uit de 14de eeuw. Het toont Christus en zeven 'overgebleven' apostelen, waaronder Jakobus de Meerdere, met pelgrimsstaf en -hoed met schelpen. Trouwens, de 'etappe' van Nasbinals tot Saint-Chély d'Aubrac is vanwege de authenticiteit van de landschappen ook in de Unesco-lijst opgenomen. De twee gouden schelpen in het gemeentewapenschild verwijzen naar de pelgrims op de route door het dorp. Saint-Chély d'Aubrac leeft van en voor pelgrims.

Als je 's morgens Saint-Chély d'Aubrac, nog in zijn kantelende slaap, verlaat, is het fris gewassen - door de regenbuien van de avond tevoren. De Rue des Pèlerins glinstert nog na en daalt af naar de uitgang van het dorp. Dit was de straat van de wevers die dicht bij het water woonden. Getuige daarvan is een spoelhuisje vlak bij de snelstromende rivier, net voor de bocht naar de brug. De niet zo grote brug - in de 14de eeuw al in teksten vernoemd - voert je over de onstuimige Boralde naar groene hoogten aan de andere kant van het dorp. Tot in de 20ste eeuw trappelde hier ook het vee van de *transhumance d'Aubrac* voorbij als het einde mei naar hoger gelegen grasland trok. En ook pelgrims, ontelbaar, maakten gebruik van deze brug, omdat ze de enige plek in de buurt is die een droge overtocht van het riviertje waarborgt.

De brug is ongeveer 15 m lang en 3,50 m breed en licht hellend met een knik in het midden, over twee rondbogen met een forse en hoekige pijler. De calade of geplaveide weg over de brug is opnieuw aangelegd met rivierkeien van de Boralde. Het oogt betrekkelijk nieuw. Zo moet de Pont des Pèlerins er vroeger ook uitgezien hebben. Nu sta je stil bij een eeuwenoude gedragen inhoud van pelgrimssporen, en andere dagelijkse voeten.

Centraal op de brugleuning prijkt een dun, verweerd basalten wegkruis uit de 15de eeuw. Je probeert licht te vangen om het grauwe grijs van de steen te verhelleren. Bovenaan, op een klein kruis, dat zijn armen tegen de lucht spreidt, hangt de lijdende Jezus, zijn hoofd rechtop. Aan zijn voeten staan Maria en Johannes, zijn lievelingsleerling. Het pelgrimskruis (15de-16de eeuw) is een baken op de weg naar Compostela, op de kruising van een weg en een waterloop. De sokkel van de pijler toont een pelgrim in een klein rechthoekig vlak in bas-reliëf uitgewerkt. De pelgrim is gehuld in een lange kapmantel, de pelgrimskleding van die tijd. In de contouren van het ornament moet je puzzelen om een pelgrimsstaf en rozenkrans te ontwaren. Ze zijn deels weggeveegd, vervaagd door weer en wind. De pelgrim heeft zijn rozenkrans nog niet neergelegd. Hij bidt. Het tijdloze leunt hem aan. Een eindeloos ogenblik dat wij stofferen met symbolen en merktekens. De tijdteller trilt of strijkt hier achteruit, vooruit, naar al wie er als pelgrim voorbijkwam en voorbij zal komen. Het kruis geeft de pelgrim de zin om in deze 'stroom' verder te trekken. Ulteïa. Met het essentiële in zijn buidel tas of rugzak.

Aan de overkant van de Boralde kijken we achterom naar het dorpje in zijn oesterschelp, tegen de flank van de helling. Het bewaart een klein monument, een klein moment, alsoen pareltje dat we meedragen.

Portefeuille

Christina Bloem

Tijdens al mijn tochten op Compostelawegen ben ik één keer beroofd. Dat was toen ik samen met vriendin Thea op de fiets naar Santiago ging. Op zaterdagmiddag hadden we in Pamplona wat etenswaar gekocht, want we wilden in het stadspark gaan picknicken.

Maar eerst wilde ik mijn moeder opbellen, zoals ik iedere dag deed tijdens mijn lange pelgrimstochten. De telefooncel stond aan de drukke hoofdstraat van Pamplona en er vlak voor was een ijzeren stang. Een uitstekende plek om mijn fiets goed in het zicht even tegenaan te zetten. De verbinding lukte niet meteen, het verkeer was hectisch en er kwamen een paar mensen met veel lawaai voor mijn telefooncel staan praten. Het voelde niet goed, ik wilde weg. Ik zou mijn moeder later die dag wel bellen.

Toen ik een kwartier later in het park de picknickspullen uit de stuurtas pakte, merkte ik dat mijn portefeuille was verdwenen. Hoe was dat nu mogelijk? Ik had mijn fiets toch steeds in het oog gehouden? Wat een ramp! Alles weg: geld, bankkaart, identiteitskaart, jeugdherbergkaart, kaart van de ziektekostenverzekering ... Ik deed aangifte bij de politie van Pamplona en blokkeerde telefonisch mijn bankrekening. Bij mijn bank zeiden ze, dat ze geen geld telegrafisch naar Spanje konden overmaken, omdat ik me bij het ophalen ervan niet zou kunnen identificeren. Ik was dus genoodzaakt om de rest van de tocht geld bij vriendin Thea te lenen.

Vanuit Santiago reisden we met de Europabus terug naar België. De fietsen konden mee in de bagageruimte. Aan de Spaans-Franse grens werden we tegengehouden. Twee Franse agenten van de grenspolitie kwamen de bus in om de identiteitspapieren van de passagiers te controleren. Ze begonnen achterin en wie geen geldige papieren had, werd zonder pardon uit de bus gezet. Wij zaten ongeveer halverwege en ik werd steeds zenuwachtiger. Er waren al drie mensen de bus uitgestuurd. Toen de twee agenten bij mij kwamen, glimlachten ze me vriendelijk toe en liepen door. Ik was de enige passagier van de hele bus die niet zijn papieren moest laten zien!

Na thuiskomst fietste ik meteen de volgende dag naar de gemeente voor nieuwe papieren. Ik was echter te laat; het gemeentehuis was al gesloten en ik keerde onverrichter zake terug. Toen ik mijn brievenbus leegde, vond ik een briefomslag van de politie van Pamplona met daarin mijn portefeuille! Behalve het geld zat alles er nog in.

Over paden. Een ontdekkingsstocht

Jos Verluuyten

Robert Moor, journalist voor onder andere The New York Times, wandelde duizenden kilometers door de Amerikaanse en Canadese wildernis en de waarde van paden drong ten volle tot hem door toen hij noodgedwongen zonder pad door de wildernis moest lopen. Hij stapte ook over het volledige traject van de legendarische Appalachian Trail, een zwaar parcours van ruim 3000 kilometer door de oostelijke Verenigde Staten. Deze ervaringen zetten hem aan tot een zoektocht naar de betekenis van het bijzonder ruime begrip 'paden'.

In zijn boek *Over paden* verbindt hij zijn zeven jaar wandelervaring met verschillende onderzoeksvelden en neemt hij de lezer mee naar de wetenschap achter paden. Zo reist Moor in het eerste hoofdstuk naar Newfoundland in Canada op zoek naar fossiele sporen van ruwweg 565 miljoen jaar oud. In het volgende hoofdstuk bestudeert Moor insectenkolonies en in het bijzonder mieren, die door middel van een geurspoor onzichtbare paden aanleggen. Deze routes functioneren als een wegenstelsel naar voedsel en bouwmaterialen en zijn volgens Moor een vorm van extern geheugen en collectieve intelligentie. In een ander hoofdstuk gaat Moor op zoek naar sporen van landzoogdieren en in het bijzonder van olifanten, voor wie paden als een vorm van een sociaal, ruimtelijk geheugen fungeren. Verder gaat hij in op het wegenstelsel in de Verenigde Staten dat voor een zeer groot deel gebaseerd is op het padenstelsel dat indianenstammen ontwikkeld hebben. Voor deze oorspronkelijke, inheemse bevolking waren paden naast sporen van beweging ook culturele levenslijnen die mensen en plaatsen met elkaar verbonden tot één aangesloten maar broos geheel.

Verder stelt hij met veel enthousiasme de gedurfde poging voor om het langste wandelpad ter wereld te ontwikkelen door de Appalachian Trail

uit te breiden naar Groenland en zelfs delen van Afrika, volgens de theorie dat die locaties delen bevatten van wat ooit een enkele bergketen was op het supercontinent van Pangea.

Tot slot bespreekt hij hoe paden en technologie ons verbinden op manieren die vroeger ondenkbaar zouden zijn geweest. Paden worden door de technologie getransformeerd in een weg, een snelweg, een vliegroute, een radiogolf, een digitaal netwerk. Met iedere innovatie komen we sneller en rechtstreeks waar we naartoe willen, maar tegelijk is er een gevoel van toenemende vervreemding en gebrek aan verbondenheid met het landschap.

Over paden bevat de neerslag van persoonlijke wandelervaringen, maar het gaat over veel meer dan stappen en wandelen. Het is een bijzonder ruime en veelzijdige ontdekkingsstocht: vanuit de natuurwetenschap, de geschiedenis, de sociologie en de filosofie behandelt Moor de centrale rol van paden in het leven van mens en dier, die op dit punt frappante gelijkenissen vertonen.

Hoewel het boek het onderwerp 'pelgrimeren' niet rechtstreeks behandelt, zijn er toch heel veel passages waarin een pelgrimerende medemens zich terugvindt. Ik wil in dit verband met enkele citaten eindigen: 'Ik denk dat wij gewoon op zoek zijn naar eenvoud, naar een ontsnapping uit de tuin van de beschaving. ... Juist het minderen met alles maakt dat het lopen zo bevrijdend voelt. Door te lopen krijgen we meer van minder. ... Wat het lopen zo plezierig maakt, is dat het een streng begrensde ervaring is. Elke ochtend heeft de wandelaar slechts twee opties: doorlopen of stoppen. Als die beslissing eenmaal genomen is, vallen alle andere beslissingen (waar ga je slapen, waar ga je eten) vanzelf op hun plaats.'

Robert Moor, *Over paden. Een ontdekkingsstocht*. Utrecht, Uitgeverij Ten Have, 2019, 383 p. Vertaling van: *On Trails; An Exploration*

Noodgeval

Paul De Schryver

Een dipje op de camino kan iedereen overkomen. Maar soms wordt het wel erger. Gelukkig zijn er meestal medepelgrims in de buurt.

Jan en ik waren kort na de middag aangekomen in de herberg. Veel andere pelgrims kenden we al. Zo ook Ella, een jonge vrouw, geboren in een ander continent en iets bruiner van huidskleur dan wij. We hadden haar al enkele keren ontmoet en we bewonderden haar enigszins omdat ze, vrijwel ongeïfend en dus waarschijnlijk met veel meer moeite en pijn, dezelfde etappes aflegde als wij, en toch altijd vriendelijk was. Het was ons wel al opgevallen dat ze vaak alleen was. Dat ze zelfs soms 's avonds alleen ging eten. Was ze

graag alleen, of zou ze toch liever af en toe wat gezelschap hebben, vroegen we ons af.

We troffen haar aan op een bank op de binnenkoer. Ze was een boek aan het lezen. We begroetten haar en vertelden dat we om kwart voor zeven gingen eten zodat we daarna nog tijd hadden om het oude stadscentrum te bezoeken. Toen Jan en ik bij het restaurant aankwamen, stond Ella ons op te wachten. Goedgezind stapten we naar binnen. De zon scheen nog volop. Het was aangenaam warm. We hoorden het luide kleppen van een ooievaar vlakbij. Het kon een mooie avond worden.

Omdat de keuken nog niet open was, bestelden we alvast een glas wijn. Ella, die geen Spaans

sprak of verstond, glimlachte, ze leek heel tevreden met de situatie. Kort na 19 uur werd ons het menu peregrino opgediend. Het eten smaakte ons goed, we babbelden gezellig over de belevenissen van de voorbije dagen en over andere pelgrims die we al ontmoetten, dronken intussen nog een glas wijn tot plots Ella haar hoofd wat opzij viel, haar ogen wegdraaiden en dan dichtgingen. Ze gleed van haar stoel, viel plat op de grond, op haar rug, en bleef bewegingloos liggen. Totaal verrast was geen van ons snel genoeg geweest om de val te verhinderen. Zoiets had ik nog nooit meegemaakt. Was het een beroerte of een hartaanval? Moesten we het noodnummer niet bellen?

Jan schatte de situatie beter in. Hij knielde neer naast Ella, voelde haar pols, beroerde haar gezicht, noemde haar naam, en gaf zachte tikken en pletsen op haar wangen. Er kwam niet onmiddellijk enige reactie. Intussen waren ook enkele andere pelgrims dichterbij gekomen. Ik ging naar de toog om wat uitleg te geven en om een glas water te vragen, en toen ik nog eens omkeek zag ik Ella haar hoofd bewegen, even later kon ze rechtop zitten, een slokje water drinken en dan rechtstaan en toen leek ze weer oké, alsof er niets gebeurd was. Ons hart maakte een vreugdesprong.

Natuurlijk hebben we haar vergezeld naar de herberg. Ella bedankte ons overvloedig voor de uitnodiging en voor de goede zorgen in het restaurant. “Ik vraag me af wat er zou gebeurd zijn als jullie daar niet waren.” Ze had zelf geen verklaring voor wat er was voorgevallen. Toen zei ze nog dat ze ons meerdere keren op de camino had gezien als oudere pelgrims die overal de weg wisten en die soms hielpen waar het nodig was, en dat het

Net als overal in de EU is **het noodnummer** in Spanje (Teléfono de emergencias) 112. Je gebruikt dit nummer bij elke noodsituatie.

Op de website van het Vlaams Compostelagenootschap vind je meer informatie over ziek worden onderweg:

www.compostelagenootschap.be/op-weg/voorbereiding/onderweg/.

daarom was dat ze met ons was meegegaan. Ze vroeg of we haar een klap hadden gegeven. Ze herinnerde zich blijkbaar de pletsen tegen haar wangen vooraleer ze weer tot haar positieven kwam. “Ja, we hebben je geslagen, om je weer tot leven te wekken.” En dat vond ze goed. Jan en ik prezen ons gelukkig dat het goed afgelopen was. Nog naar de oude stad gaan deed Ella liever niet.

Later hebben we Ella nog een paar keer teruggezien. Ze scheen het goed te stellen en het was altijd onmiddellijk ‘grote liefde’ zoals wij plegen te zeggen. Ze begroette ons steeds hartelijk en dat bleek geen schijnvertoning maar echt gemeend, want zelfs nu, vele jaren later, stuurt Ella nog af en toe een vriendelijk berichtje op Facebook of zo.

JefVan Lint

Monto del Gozo

Jan van der Hoeven

Helt
nog een vlam van brem
na - Pasen paars en
schaars de hei nog
grazend
de weg, de ingewijde
in zijn verhalen kalend,
gelicht uit zijn legenden,
geteerd gebleekt voor de
obolen van de schare,
Los Gozos, nog een folder
Nueva Golgotha
kraait daar de haan
gekruisigd hangt de stad
nog in een vacuüm voor het
komende woord dat
leeft en heerst
over de honger van de wolven,
de slimme meesters in het slopen.

Theodemir,
vind ik hier plaats,
in welke baan begeven,
reik mij de ster
waarin geschreven
wijs mij de einder en het
waarom van elke reis
immers de weg in zijn tekst
blijft de bestemming voor.

uit: *El Camino de Santiago*, Jan van der Hoeven,
in: *Bloemlezing uit de poëzie van Jan van der Hoeven*, Renaat Ramon, 2000

Zonsondergang

Rik Van Braband

HET ECHTE HOOGTEPUNT van onze pelgrims-tocht was voor compagnons Jos en Geert en voor mij merkwaardig genoeg niet de aankomst in de overdrukke kathedraal van Santiago. De apotheose kwam pas drie dagen later, na nog eens 90 km stappen tot in Finisterre (Fisterra in het Galicisch). Deze kustplaats werd door de Romeinen Finis Terrae, het Einde van de Wereld, genoemd. Hier stopte hun immense rijk (in het westen) en hier zagen de Romeinse veroveraars voor het eerst de zon in de zee verdwijnen. Sommigen van hen beweerden zelfs dat ze het water hoorden sissen als de gloeiende schijf het zeeoppervlak raakte ... Ook gaat de legende dat Karel de Grote er zijn zwaard in zee slingerde. Sommige pelgrims gooien op dit uiterste puntje hun wandelstok in zee ... Op deze historische plaats beëindigden wij onze tocht, en natuurlijk wilden we de befaamde zonsondergang boven zee meemaken.

Tegen 20.30 u. stapten we de drie kilometer van het dorp naar Cabo Fisterra, de 183 meter hoge kaap. Achter de kilometerpaal met de laconieke vermelding '0,00 km' hadden tientallen mensen zich al her en der genesteld op de steile rots, gezellig wachtend op het gegeerde natuurverschijnsel. De weinige vissersboten leken kwetsbaar kinderspeelgoed in de woelige zee, terwijl de zon heel beheerst verder daalde. Plotseling vielen alle geanimeerde gesprekken stil, het leek alsof iedereen de adem gespannen inhield. Fototoestellen, gsm's en smartphones werden klaar gehouden om het unieke spektakel voor la-

De Z van ...

Jos Braeken

ter te bewaren ... De zon kleurde een strook water prachtig geelrood, terwijl lange schaduwen traag over de rotsen gleden. De kleurrijke bol dompelde zich langzaam (en onhoorbaar!) in het water en de hemel verduisterde alsmaar meer. Toen het laatste gloeiende boogje onder water verdween, kwam de onverwachte ontlading: een spontaan en luid applaus barstte los, een diep doorvoeld teken van fascinatie en dankbaarheid voor dit natuurschoon ... Een enorm deugddoende ervaring!

En daarmee was de dag voorbij en was onze pelgrimstocht afgelopen. Tijdens het terugkeren naar het dorp maakten allerlei tegenstrijdige gevoelens zich van ons meester: verrukking, vreugde, voldoening, weemoed, ingetogenheid, nederigheid, dankbaarheid, verwondering.

Eén verhaaltje dat ik lang geleden gelezen had, dook plots op in mijn herinnering ... Een vader nam zijn zoontje eens mee om naar een zonsondergang te kijken. Toen het schouwspel was afgelopen, was het even stil. Plots zei het jongetje met verwonderde stem: 'Vake, doe dat nog eens!' Wie weet, doe ik die fascinerende tocht ooit nog eens ...

Zorgen

Dirk Aerts

TOEN IK SAMEN met mijn vriend Koen mijn eerste stappen op de camino wou zetten, gingen we langs bij een doorwinterde stapper. Vanuit de woonkamer konden we zien hoe in het tuintje een tentje was opgesteld. Kennelijk bij wijze van proef. Zelf geraakte hij maar niet uitgepraat over wat je best meeneemt in je bagage en over wat je kan doen om die lichter te maken. Wat me het meest was bijgebleven, was zijn verhaal over de tandpasta. Hij nam nooit een volle tube mee, maar altijd een half opgebruikte. Intussen bestaan al zoveel nieuwe trekkingspullen dat gewicht nog nauwelijks een punt van zorg is. Maar toch. Toen we dan veertien dagen op pad waren, begon het tot me door te dringen dat alles wat in mijn rugzak zat, voor de tijd dat we op weg waren, inderdaad mijn hele hebben en houden zou uitmaken. Als vanzelf ga je elk ding dat je meedraagt met andere ogen bekijken en krijgt het ook een andere betekenis dan thuis. Wat je meedraagt krijgt gaandeweg meer waarde (wat ik niet nodig had, had ik intussen reeds lang teruggestuurd) en leer je steeds beter benutten (zoals dat kleine zakje ergens in je rugzak dat je tot dan toe nog niet had opgemerkt.)

Met evenveel aandacht ga je stilaan ook jezelf observeren. De eerste dagen dat we op stap waren, liepen we bij wijze van spreken als God in Frankrijk. Er was niets dat ons kon deren, zo dachten we. Maar na die eerste blaar ging ik vanzelf letten op de kousen die ik aantrok en op mijn wandelschoenen. En toen ik 's nachts mijn kaken nog voelde gloeien omdat ik de hele dag in de brandende zon gelopen had, ging ik me van dan af zorgvuldig insmeren. Zo leer je als pelgrim goed voor jezelf te zorgen. We gaan letten op wat we eten en drinken. We proberen onze gewrichten niet onnodig te belasten enzovoort.

Goed voor zichzelf zorgen lijkt op het eer-

De **Z** van ...

Jef van Lint

ste zicht een kwestie van eigenbelang te zijn. In werkelijkheid gaat het over het nastreven van innerlijke rust, vanuit de overtuiging dat dit de enige bron kan zijn om zinvol te handelen. Daaruit volgt als vanzelf een verscherpte aandacht voor alles wat je uit balans kan brengen.

In het maatschappelijke debat van vandaag staan een aantal kwesties hoog op de agenda die, als puntje bij paaltje komt, allemaal met zorg te maken hebben: ik denk daarbij niet alleen aan de klimaatverandering, maar ook aan het debat rond waardig sterven, de migratiecrisis enzovoort.

De zorg, zowel voor zichzelf als voor de wereld en de mensen rondom ons, is wellicht een van de mooiste vaardigheden die eigen zijn aan de menselijke soort. Aan zorg liggen hele diepe waarden ten grondslag. Die hebben te maken met respect en met mededogen. Ook dat zijn waarden die je als pelgrim leert beoefenen zonder dat je er veel erg in hebt.

Zuchten

Christ'! Beyers

WE DOEN het allemaal wel eens, zuchten. Omdat iets niet lukt, omdat we moe zijn, omdat de kinderen het ons moeilijk maken ...

Maar dat is niet het zuchten dat ik bedoel.

Als pelgrim heb ik vaak gezocht, telkens als de natuur overweldigend was, als er een prachtige wolk verscheen, zo'n donkere met een gouden zonnerandje of bij een mooie zonsondergang.

De beste herinnering heb ik aan een brug over een klein water in de buurt van de herberg van Herbón op de Caminho Português. Ik was er helemaal alleen, het was muisstil op het fluiten van een paar vogels na en daar stond ik opeens op de brug met uitzicht over de rivier Ulla. Het was eigenlijk niet eens heel bijzonder, een plekje dat je op verschillende plaatsen kunt vinden. De tranen sprongen in mijn ogen en ik heb heel, heel diep gezocht.

Ik kan het beeld en het gevoel van toen nog zo oproepen: de diepe dankbaarheid en de vreug-

De **Z** van ...

Noel F.

de dat ik deel mocht zijn van dit ongeschonden stukje natuur zonder auto's, rumoer van bedrijvigheid of stappen van voorbijgangers. Ik werd er zelf ook helemaal stil van.

Het heeft niet lang geduurd, want het leven gaat verder, er kwamen andere mensen voorbij en ook ik moest verder. Maar als ik het moeilijk heb, als de dagelijkse problemen me te pakken krijgen, kan ik naar dat moment teruggrijpen, kan ik zuchten en het geluk weer voelen van dat mooie moment.

Ik hoop dat ik nog dikwijls mag zuchten!

De kortste camino

Luc Abel

De meeste pelgrims kennen wel de Camino Inglés: vijf dagen stappen van Ferrol naar Santiago (115 km). Er is nog een kortere variëte die in de havenstad A Coruña vertrekt en nabij Hospital de Bruma op de Camino Inglés aansluit. Deze 'Celtic Camino' legt men in drie stapdagen af. Met slechts 75 van de verplichte 100 km kan men dan geen composteladiploma in Santiago bekomen. Maar daar hebben de Ieren wel iets op gevonden. Zij hebben van de kathedraal van Compostela verkregen dat men toch recht heeft op een compostela wanneer men vooraf minstens 25 km in Ierland op pelgrimswegen gelopen heeft.

Het Iers genootschap

De 'Camino Society Ireland' bestaat sedert 1992. Zij heeft haar infokantoor in de katholieke St James' Church in Dublin. Hier kan men ook het 'Irish pilgrim's passport' bekomen.

De katholieke St James' Church in Dublin waar ook het Iers infopunt gevestigd is.

Verspreid over Ierland zijn er een zevental pelgrimspaden variërend van 30 km tot 96 km, genoeg om aan de voorwaarde voor het bekomen van de compostela te voldoen. Slechts twee wegen hebben met Sint-Jakob te maken, de andere staan in het teken van St Kevin, St Finbarr, St Declan en natuurlijk St Patrick. In de buurt van Dublin loopt de 'camino society walk' van het kustplaatsje Bray tot aan de St James' Church (32 km).

De katholieke St James' Church dateert van 1770 en heeft een sober interieur met een kapel voor de Jakobspelgrims. Niet te verwarren met de voormalige protestantse St James' Church (1860). Deze kerk van de 'Church of Ireland' staat enkele honderden meters verder en daar is sedert enige tijd een whiskystokerij in ondergebracht. Enkele moderne glasramen binnenin herinneren aan de Jakobsweg.

St James's Gate Brewery

Historisch gezien verzamelden en vertrokken de pelgrims naar Santiago aan de St James's Gate vlak bij een St.-Jakobsheiligdom. De poort was de toegang tot Dublin voor de wegen van het zuiden en het westen. Passanten moesten hier tol betalen. De middeleeuwse St James's Gate was reeds 25 jaar afgebroken wanneer Arthur Guinness een daar gevestigd verwaarloosd brouwerijtje overnam. Hij en zijn nakomelingen bouwden Guinness uit tot de grootste brouwerij ter wereld (nu niet meer). Vandaag kunnen de pelgrims er een stempel in hun credencial vragen. Arthur Guinness was protestant; tot halverwege de twintigste eeuw konden er in zijn brouwerij geen katholieke arbeiders aan de slag.

Iers Compostelagenootschap: www.caminosociety.com

Pelgrimeren naar Holy Island

Cis Peeters

In Groot-Brittannië en Ierland is een stevige pelgrimstraditie aanwezig, diep geworteld in 'body and soul'. Talloze pelgrimswegen doorkruisen deze landen. Het heeft te maken met een authentieke Keltisch-christelijke heiligenverering en evenzeer met respect voor het religieus erfgoed en verbondenheid met het prachtige landschap waar op veel plaatsen de natuurelementen nog vrij spel hebben. Heilige plaatsen worden met elkaar verbonden door middel van wandelpaden doorheen natuurgebieden, soms door desolate streken. In Engeland heerst de traditie van allemansrecht dat doorgang mogelijk maakt in private gebieden als je een aantal afspraken in acht neemt. Door een nieuwe wet zijn grote landeigenaars in Schotland nu ook verplicht om doorgang te verlenen voor de 'eeuwige trekkers', o.m. langs de uitgestrekte meren en in de Highlands. 'If you feel as if you are lost, you are probably going the right way.' Slecht weer, regen en wind en in de zomermaanden massa's steekvliegjes, midges, vormen een aparte categorie hindernissen, waarmee in de planning van de pelgrimstochten moet rekening gehouden worden.

Lindisfarne Castle

Mistanyauk

Op het pad en in de stad

Begin van het evangelie volgens Mattheüs, Evangeliarium van Lindisfarne, fol. 27r, 8e eeuw,

Vanuit de abdijruïne in Melrose in Schotland vertrekt de St Cuthbert's Way, een pelgrimsweg van tachtig mijl naar Lindisfarne, ook Holy Island genaamd, gelegen aan de Noordzeekust in Northumberland, Engeland. Het is een fascinerend getijdeneiland, in de vorm van een boemerang. Tweemaal per etmaal, bij eb, kan men te voet over de vrijgekomen baai lopen langs de vier kilometer lange pelgrimsweg aangeduid met vijf meter hoge palen en hoog geplaatste hutten, om, indien nodig, te ontsnappen aan het snel opkomende water. Onderweg hoor je voortdurend het geloei van tientallen uitrustende zeehonden op de verder gelegen zandbanken. Bij vloed wordt ook de autoweg afgesloten. Dan rollen en dansen de golven rondom het hele eiland.

Holy Island was het begin van de christianisatie in Noord-Engeland. In vroegchristelijke tijd, in de zesde eeuw, kwamen monniken uit Ierland via het Schotse eiland Iona naar Lindisfarne, zoals bijvoorbeeld Aidan en Cuthbert. Vanuit het Keltische druïdengedachtegoed namen zij de chris-

telijke impuls op en gaven die door. Monniken en bisschoppen met Keltisch-christelijke achtergrond kwamen trouwens ook tot in onze contreien, onder meer Rumoldus, Kiliaan, Willibrordus, Feuillin en Columbanus.

Holy Island wordt dagelijks bezocht door enkele duizenden personen, een mix van jeugd, pelgrims en bedevaarders. Zij bezoeken de indrukwekkende ruïne van het benedictijnerklooster uit de twaalfde eeuw, met Keltisch zonnekruis en museum. Dat laatste bevindt zich op de plaats van het oorspronkelijke klooster uit de zesde of zevende eeuw. Voor Britten blijft een plaats ingericht als ruïne haar heilige waarde behouden, vandaar het respect en het goede onderhoud waarmee zulke oorden worden verzorgd, toegankelijk gemaakt en van goede info voorzien. In de negende en tiende eeuw vernielden Vikingen verschillende malen het klooster en brachten ze monniken om het leven. Daarom werden de kerk-schatten overgebracht naar Durham, waaronder The Lindisfarne Gospels, een evangeliarium dat versierd is met Keltische en Angelsaksische motieven. Een andere trekpleister op het eiland is het kasteel. Het bevindt zich hoog verheven op een rots en wordt eveneens beheerd door The National Trust.

Holy Island is ongeveer zes kilometer lang en een kilometer breed. In het dorp wonen niet meer dan een tweehonderdtal mensen. Het eiland is een schitterend wandelgebied met weilanden, begroeide duinen en een imponerende Noordzeekust met uitgestrekte stranden. Schapen en zeevogels en prachtige duinflora maken de tocht tot een levendig, kleurrijk festijn. De getijdenbaai, die bij eb in verbinding komt met het vasteland, biedt bij vloed schitterende zonsopgangen. In deze baai bevindt zich, tegenover The Mary of Holy Island Church, een klein eiland met de ruïne van de kapel van St Cuthbert, eveneens bij eb bereikbaar. Op deze plek voel je een intense verbondenheid tussen aarde en hemel, vooral door het licht van de uitgestrektheid dat bij eb spiegelt op vochtige bodem, en bij vloed op golvend water. Het is merkwaardig dat Holy Island zo'n sterke aantrekkingskracht heeft en een belangrijk pelgrimsoord blijft tot op heden.

Van Bilbao naar de Camino Francès: Camino Olvidado: binnenkort een topper?

Ludo Van Lint

Een grote - maar krimpende - meerderheid van de Compostelapelgrims volgt de meest populaire Spaanse pelgrimsroute, de Camino Francès. Dat zal wellicht zo blijven, maar de meerderheid zal vermoedelijk verder verzwakken. Er zijn zoveel wegen naar Compostela, en zoveel delen van camino's die je kan combineren. Of een camino je al dan niet ligt, hangt van veel factoren af. De ene wil veel pelgrims en dus kansen op veel contacten. De andere wil nu eens rustig, stil, eenzaam op stap. En nog een andere heeft leuke dingen gelezen over steden, natuurpracht of musea en wil dat niet missen. Ook al gaat het meestal in de eerste plaats om een pelgrimstocht. Met een religieuze of brede spirituele motivatie.

Al gehoord van de Camino Olvidado? Neen? Het is nochtans een hele oude, net niet zo oud als de Camino Primitivo die het koninkrijk Asturias verbond met Santiago de Compostela. Nadat Alfonso II de Moren terug had gedrongen liep hij deze route voor het eerst in 830.

Naargelang de reconquista evolueerde ontstond er nood aan wegen met wat minder moeilijkheden in het Cantabrische bergland, en met meer veiligheid. Zo kwamen er langzaam verbindingen tot

Jef Van Lint

Op het pad en in de stad

De twaalf apostelen boven het portaal van de O.L.V.-Hemelvaartkerk in Pisón.

stand van de Pyreneeën en de noordkust naar het zuiden van Cantabrië, naar Palencia, naar de streek van León en El Bierzo. Voor een deel gebruikte men oude Romeinse heirbanen. Een eerste keer wordt de weg vermeld op een kaart in 902. *Camino de la Montaña* werd hij toen genoemd. Langs de camino ontstonden veel kloosters, veelal met monniken uit Al-Andalus. Maar, het kon nog beter, zo vond Paus Calixtus II en hij liet een naar hem genoemd boek schrijven, de *Codex Calixtinus*. Het befaamde boek is vooral geschreven door Aymeric Picaud. Het geeft onder meer gedetailleerde informatie voor een veilige route naar het graf van Jakobus, onder meer de route die we nu Camino Francés noemen. Na het schrijven, en kopiëren, van de *Codex Calixtinus* werd de Camino de la Montaña langzaam een Camino Viejo, een oude camino, en ten slotte een Camino Olvidado, een vergeten camino. Tot een paar decennia geleden gedreven vrijwilligers de camino langzaam terug op de kaart plaatsten.

App meenemen!

Wij liepen de hele camino, van Bilbao tot Villafranca del Bierzo (of Ponferrada) op de Camino Francés. Afgerond ongeveer 550 km. Afhankelijk van de varianten wat meer of minder. Op kruispunten met andere camino's zagen we wat pelgrims, maar echte Olvidado-lopers, dat waren er welgeteld twee, een Spanjaard en een Portugese vrouw.

Het is wel duidelijk dat de voorbije jaren hard gewerkt is. Getuige daarvan de recente, mooie website van de camino, met gids én tracks. Getuige daarvan ook de grote bedragen die de voorbije paar jaar, vooral in Castilla y León geïnvesteerd zijn in een bewegwijzering met zware metalen platen. Plus, uiteraard, gele pijlen. Al zijn er oude, foute pijlen en nieuwe pijlen. Of verdwenen pijlen. En dat maakt het soms nog verwarrend. Zonder tracks, zonder een app die je van de website kan downloaden, kan je vandaag de Camino Olvidado niet lopen.

Nog te veel kilometers van deze camino lopen langs grote verkeerswegen. Op het voorlaatste traject zei een burgemeester ons dat er in zijn gemeente aan gewerkt wordt. Enkele keren konden we door gebruik te maken van de app zelf een andere, iets langere, rustigere weg uitstippelen.

In veel dorpen woont niet veel volk meer. Het kan dus dat een winkel niet meer bestaat, of alleen 's ochtends open is. Idem voor restaurants. Wat extra proviand in de rugzak is geen slecht idee. Een enkele keer blijkt ook het hostel niet meer te bestaan of is het hotel gesloten. Maar toch zijn er nogal wat albergues, dankzij onder meer enthousiaste vrijwilligers. Op kruispunten met andere camino's, maar ook op andere plaatsen waar ze soms albergue turistico heten of zich tegelijk richten op andere doelgroepen, zoals de herberg van Santelices, een herberg voor speleologen en pelgrims.

Wij verlieten met een goed gevoel de Camino Olvidado. Nog even en de vergeten camino is niet meer vergeten.

Start bij de Puppy en de spin

Afspraak in: Bilbao, de grootste Baskische stad, op de Camino del Norte. Grote steden zijn voor velen een uitnodiging om een dagje langer te blijven. Het is natuurlijk vanzelfsprekend dat je in Bilbao de apostel gaat groeten in zijn Done Jakue katedralla. Nummer twee, of nummer een, is natuurlijk het Guggenheimmuseum. De futuristische architectuur verbaast je altijd opnieuw. Een monument vol verwarring, voor velen de grootste attractie, meer nog dan de collectie en de tentoonstellingen.

Enkele monumentale kunstwerken krijg je buiten gratis aangeboden. De Puppy van Jeff Koons is ondertussen een icoon geworden. Iedereen wil er mee op de foto. Een dure icoon ook, want de Puppy koestert tienduizenden plantjes die het hele jaar de nodige zorg nodig hebben. Icoon nummer twee is Maman, van Louise Bourgeois, beter bekend als 'de spin'. In

Puppy (Jeff Koons, Guggenheimmuseum Bilbao)

Santuario de la Virgen de la Velilla

Jef Van Lint

2006 stond die spin nog te waken bij het graf van James Ensor in Oostende, in het kader van het kunstenfestival Beaufort. De stad wilde ze aankopen, maar kreeg de aankoopssom niet bij elkaar ...

Natuurlijk ga je ook naar binnen. Dat kan erg meevallen, dat kan wat tegenvallen. Het hangt ervan af op welke onderdelen van de vaste collectie het museum zijn schijnwerpers laat schijnen en welke tentoonstellingen er op de agenda staan. Bij ons bezoek in mei waren dat onder meer stillevens, vazen en potten van Giorgio Morandi in confrontatie met de stillevens en de natures mortes van meesters als Jean-Baptiste Siméon Chardin (18de eeuw) en Francisco de Zurbarán (17de eeuw). Spijtig voor Morandi, maar de oudjes waren voor ons veel boeiender.

En wat doe je nog meer in Bilbao? Kuieren langs de Nervión, pintxós eten (noem ze vooral geen tapas!), kuieren door de Casca Viejo, de oude binnenstad en er misschien het Museo Vasco bezoeken. Een historisch-volkenkundig museum, niet onaardig.

Vergeet vooral niet dat Bilbao nog een tweede belangrijk kunstmuseum heeft, het Museo de Bellas Artes, met grote namen als de Ribera, Goya, Murillo en Zurbarán, maar ook Rogier van de Weyden, Joos van Cleve en zelfs Pietro, Peter Van Lint. Van de laatste gaat het bovendien om een werk met de verschijning van de Virgen del Pilar aan Jakobus en enkele andere apostelen. Ook hier hangt het ervan af wat je van de vaste collectie te zien krijgt en hoe. Veel musea zoeken naar nieuwe formules en dat is boeiend. Zo is nog tot na Nieuwjaar de collectie 'alfabetisch' ingedeeld. Dat wil zeggen dat een auteur de kans kreeg om aan

elke letter van het alfabet een begrip te koppelen en een tekst: Bilbao, Desira, Friendschip, Heriotza (dood), Urdin (blauw) ... Op basis daarvan zocht men in de vaste collectie naar bijhorende beelden.

Wat kost dat? Niets!

Tijd om te vertrekken. Er is in Bilbao een albergue die wat buiten de stad ligt. Ook geschikt voor de Camino del Norte, maar minder omdat velen naar Portugaleta lopen langs de Nervión. Voor de Camino Olvidado zit je wel helemaal goed. En je kan van de herberg ook per bus heen en weer naar het centrum. Aan de buitenkant ziet de albergue er wat uit als een 'gevang'. Niet mooi, maar voor de rest is het zeker geen slechte herberg. En de hospitalera vertelt je wel dat na de Puente del Diable de Norte en de Olvidado splitsen. Güeñes is de eerste etappeplaats. Wel veel asfalt maar rustig en langs het water. Dat blijft enkele dagen zo, ook al omdat de vallei vrij smal is. De eerste dagen krijg je ook te maken met metaal- en meubelindustrie, of wat er nog van rest. In Bolumruru gaat het zelfs om eeuwenoude ruïnes van metaalnijverheid.

De imposante O.L.V.-kerk in Güeñes was gesloten. Zoals de meeste kerken, een veel gehoorde opmerking bij Compostelapelgrims, zeker langs de minder drukke pelgrimswegen.

In Güeñes kan je kiezen tussen twee varianten. Kies maar voor Nava de Ordunte, tenzij je naar Burgos wil en dat is vermoedelijk niet zo.

Balmaseda is een leuke plek, goed voor een paar uur stoppen. Weer een mooie kerk, San Severino, deze keer wel geopend en vooral ook een

klein, verzorgd Museo de Historia de Balmaseda, in de voormalige San Juankerk. Voor de kerk, twee beelden van pelgrims. Binnen komen alle historische periodes kort aan bod, ook, op een correcte wijze, de wrede Spaanse Burgeroorlog en de politiek en de methodes - brutale repressie - van de Caudillo, zoals Franco genoemd werd.

Leuk voor natuurliefhebbers is een kleine machine uit de textielindustrie: op een cilinder werden de gedroogde bloemen van de wilde kaardebol gemonteerd om de wol te 'kaarden'. Dat was ook zo in Vlaanderen tot pakweg een halve eeuw geleden. Maar hier, in Spanje, zien we voor het eerst dat machientje. Voor de deur staan twee pelgrimsbeelden en vlakbij ligt de 15de-eeuwse Puente Viejo.

In Nava de Ordunte is Adolfo de grote kartrekker van de Camino Olvidado. Iedereen kent Adolfo. Hij bouwt zelf aan een herberg, maar die is nog niet klaar. En dus brengt hij ons naar het dorpszaaltje en geeft ons twee luchtmatrassen. Prijs? Gratis! In het dorp is een bar waar we ons laten verleiden tot inktvis in een inktzwarte saus (zag er wat uit als zwarte pens ...) en stierenkloten. Nou, er staan veel meer gerechten op de kaart.

Speleologen en pelgrims

Van Nava naar Espinosa de los Monteros. De natuur is ons gunstig gezind. De collectie foto's van orchideeën wordt weer groter. Arenden en gieren hangen in de lucht. Voor Irús lopen we langs schitterende watervallen op de Hijuela en volgen een tijdje een eeuwenoude muilezelweg. Bedenk dat zo'n weg eeuwen geleden een belangrijke verkeersader was. De watervallen vormen een gedroomde plek om te picknicken. En misschien om een bad te nemen.

Espinosa is met zijn vele palacios, iglesias en torres een mooie stopplaats. Er is bovendien een jeugdherberg, maar die ligt te ver uit de stad en is meestal volzet. En dus wordt het een hostel. 's Avonds het klassieke woensdagavondscenario, zoals in vele Spaanse stadjes: moeders op een terrasje en kinderen die op het pleintje rondom hun gang gaan.

Op weg naar Santelices hebben de Olvidado-vrijwilligers hun best gedaan om een nieuwe route uit te zetten door een waterrijk gebied. Niet

naar de zin van een boer die de weg degelijk verspert. Maar niet degelijk genoeg om ons tegen te houden. 's Avonds in Santelices vertellen Jesus en zijn vrouw, uitbaters van de albergue, dat ze morgen meteen die wegversperring gaan afbreken. De albergue van Santelices is een groot, oud station en een herberg voor speleologen en pelgrims.

Blijkbaar hebben we die dag ook niet helemaal de juiste weg gevolgd. Het enorme grottencomplex van Ojo Guareña hebben we gemist. Wel gezien: twee Santiagokerkjes, in Redondo en Quisicedo. Eigenlijk niks speciaals. Er zijn hier zoveel Santiagokerkjes en -ermitas! Dat onderstreept ook het belang van deze camino zoveel eeuwen geleden!

Romeins en romaans

De volgende dag lopen we bijna de hele dag langs een verkeersweg. Gelukkig met weinig verkeer en met mooie uitzichten over het stuwmeer. Gieren laten zich even bekijken op tien meter en een paapje, een kleine zangvogel, blijft zitten op twee meter. Niet te vergeten de ooievaars, maar die horen vrijwel elke dag bij de camino. Nesten in bomen, op kerken, telefoonpalen, schouwen. Ze zijn alomtegenwoordig. In Villafria laten we het stuwmeer achter ons en even verder in Retortillo hadden de Romeinen een belangrijk bestuurlijk centrum, Juliobriga. Resten daarvan kan je nog altijd bekijken en in een museum, Domus, wordt Romeinse huisraad getoond, maar ook een compleet nagebouwde en ingerichte Romeinse villa. Niet te vergeten: de romaanse kerk én een bar. Gesloten bij aankomst, maar de barman zag die twee pelgrims zitten in een bushokje en riep ons naar binnen.

Ook Cervatos, even verder, heeft een prachtige romaanse kerk, de San Pedro. Voor het eerst op deze camino zien we op een kerk een briefje hangen met een telefoonnummer voor wie de kerk wil bezoeken.

Olea is het eindpunt. We logeren in een casa rural. Vlakbij is een restaurant, maar dat blijkt gesloten. En twee kilometer teruglopen naar een winkel, daar hebben we geen zin in. De eigenaar kan ons wel eieren geven en uit de rugzak halen we nog een zakje rijst, een pakje soep, een tube tomatenpuree en een stuk fruit. Ook dat is een

(echt) pelgrimsmenu.

Menhirs, een Romeinse brug, romaanse kerken en ermitas en dan ook een middeleeuwse burcht boven de volgende etappeplaats, Aguilar de Campoo. Ook dat was weer een mooie dag. En neen, na een vermoeiende dag liepen we niet meer naar de burcht.

Top-albergue en gratis albergue

Op naar Cervera de Pisuerga. We duiken eerst de tiende eeuw in aan de necropolis nabij Corvio. Graven uitgehakt in de rotsen. In Salinas de Pisuerga is er dan weer een imposante 16de-eeuwse brug. En in Cervera de Pisuerga is veel te doen, te bezoeken en te beleven, o.a. een paar etnografische musea. Maar vermoeide pelgrims zijn soms al blij met het beleven van een goede albergue. En deze albergue turístico hoort alleszins bij de top drie van de Camino Olvidado. Er loopt hier ook een Camino Lebaniego Casstillana door Cervera. Een niet-officiële camino naar San Toribio. Hij start in Palencia en kruist de Francés in Fromista. En nog een camino doet Pisuerga aan: de al even weinig bekende Camino de las Asturias, van Pamplona naar Oviedo.

Ook dat nog: in een foldertje lezen we dat inwoners van de provincia Palencia gewoon zijn om met *osos*, wilde beren te leven. Je moet ze wel gerust laten en zeker niet proberen ze eten te geven ... Genoteerd?

Eens Pisiguera uit gaat het even bergop, een paar honderd meter hoger, een vrij woest landschap met wat resten van steenkoolmijnen. Aan te veel asfalt passen we zelf een mouw tot we bij de kerk van Pisón komen. Het dorp is een paar huizen groot maar de romaans-gotische O.L.V.-Hemelvaartkerk is een juweeltje. Schitterend, dat portaal met de twaalf apostelen!

Logeren doen we in Santibañez. En niet zoals voorgesteld op de website in Guardo. Dat voorstel, van Cervera naar Guardo, is met 40 km, voor ons te lang. Guardo is een wat grotere stad, een centrum van een verdwenen steenkoolindustrie. Daarom ook vind je in de lokale kerken geregeld het beeld van de heilige met het torentje, Barbara.

Naar Puente de Almuhey zijn er twee varianten, en eigenlijk nog meer. De route die wij liepen, langs Espina, is nog een andere.

In Puente de Almuhey is er inderdaad een *puente*, een middeleeuwse brug. In tegenstelling tot wat er (nu) op de site staat is er daar wel een albergue. De gemeente heeft gewoon wat plaats gemaakt in haar gemeentehuis. Je logeert er gratis.

Aanbevolen bergvariante

De volgende dag, naar Cistierna, blijkt de landschappelijk mooiste te worden, tot nu toe. Met gele orchideeën en graslelies! De St.-Maartenskerk van San Martin de Valdetuéjar heeft een pikant verhaal te vertellen. In de gevel vind je drie zeemeerminnen, oorspronkelijk drie vrouwen die monniken zouden verleid hebben. #MeToo

Langs de route ligt ook eenzaam het 16de-eeuwse Mariabedevaartsoord Santuario de la Virgen de La Velilla. Er zijn jaarlijks twee grote bedevaarten, onder meer op Pinksteren. De Virgen is twintig jaar geleden gestolen, maar ook de replica krijgen we niet te zien. Wel twee keer Jakobus in een voorstelling waar de kerk vandaag liever niet mee uitpakt: Santiago Matamoros.

Cistierna, eindpunt van de dag, ligt op de Ruta Vadiniense, de weg van of naar San Toribio. Al snel is er een vrijwilliger om de deur van de albergue te openen. Het dorp viert het feest van San Guillermo, met kermis. Ook Barbara is in het straatbeeld aanwezig.

Op naar Boñar. Kort na Cistierna, in Yugueros, komt ons aan de kerk een vrouw tegemoet gelopen. Of we de kerk willen zien? De eerste keer dat we die vraag krijgen op deze camino. Ze betrouwt niet iedereen, maar wij zagen er betrouwbaar uit. De moeite, alleen al omwille van het 16de-eeuws retabel, recent gerestaureerd.

Boñar is een wat grotere plaats met een middeleeuwse brug, een monument voor een eeuwenoude gesneuvelde boom, en, op de kerktoeren, een leuk klokkenluidertje.

In Boñar moet je kiezen. En wij maakten een foute keuze. Ofwel loop je van Boñar via La Robla naar La Magdalena, twee dagen, 50 km. Ofwel loop je van Boñar via Vegacerverera en Buiza naar La Magdalena, drie dagen, 70 km. De tweede route is wat pittiger, wat meer een bergroute maar zovél mooier, vertelde me een Portugese peregrina. Dat stuk en de Ruta Vadiniense, dat

waren voor haar de mooiste camino's. Een gelijkaardige reactie las ik op het web.

Zowel La Robla als Buiza liggen op de Camino del Salvador (León-Oviedo) en daar ontmoet je in de albergues wel enkele pelgrims.

Aantal inwoners: 's winters vijf!

Eigenlijk wordt het met de dag mooier. Naar La Magdalena, dat is een rustdag: maar 16 km. We lopen nog altijd in de bergen. Weinig dorpen, weinig verkeerswegen, geen pelgrims, op die ene Portugese na. In Riello kwamen we ze weer tegen. Ze had schrik van de bijen langs de route. Het waren er erg veel, enkele tientallen kasten. We zijn er toch doorgelopen om dan vast te stellen dat de camino er niet door, maar ernaast loopt. In Vegarienta heeft de gemeente een albergue ondergebracht in het gemeentehuis. In de enige bar kunnen we eten krijgen op een onspaans uur: 17 uur. En het was lekker. Zelden zo'n varkenswangetjes gegeten. Plus voor en na, drank, en nog wat fruit voor 's anderendaags. Prijs: € 11.

Ook Fasgar is een topper. Een albergue in een oud schooltje. Een deel van de inboedel staat er nog, is gered door de Olvidadvrijwilligers: banken maar ook (school)boeken, inclusief boeken met op blz. 1 een foto van Franco.

Geen winkel en een gesloten restaurant gerund door een caminovrijwilligster. Maar er is hier zo weinig volk, vertelt Rosy, drie dagen per week open zijn, tot einde juli, meer kan niet. In de keukenkast ligt nog wat eten, onder meer pasta. Rosy zorgt nog voor eieren en uien. Plus nog een pakje soep uit de rugzak. Weer klaar!

We liepen al enkele keren door vrijwel uitgestorven dorpen. Fasgar is eigenlijk ook zo'n dorp. 's Winters woont er een man of vijf, 's zomers een pak meer. Ouderen zakken dan weer af naar hun dorp. En ze maakten hun eigen café. Dat moet niks opbrengen. Hier kunnen ze kaarten met een pintje dat één euro kost en een klein glas wijn dat 25 cent kost!

Fasgar –Iguenia, dat moet het mooiste traject worden. Ook het hoogste, tot 1600 m, om dan te dalen naar de Ermita de Santiago op de Campo de Santiago. Een grote bergweide met ook één boerderij. Rondom de bergen. Elk jaar op het feest van de apostel houden ze hier nog een *romeria*.

Wil ik nog meemaken. De rest van de dag is het allemaal pure bergnatuur. Neen geen moeilijke of gevaarlijke paden. Het gaat om een pelgrimsweg, geen weg voor bergsporters.

Enkele relictten van het mijnverleden worden in ere gehouden. Mijnwagentjes bijvoorbeeld.

In Igueña toont een gigantische muurschildering het verleden en de hoop: een mijnwerker en, in de verte, in het klein een aankomende pelgrim. Caminotoekomst voor de streek?

Het mooiste is voorbij. We bollen nog drie dagen uit naar Losada, Congosto, Cubillos, Cabañas Raras, om uiteindelijk in Cacabelos de Camino Francés te bereiken en nog even door te stappen naar Villafranca del Bierzo.

Net voor Cacabelos is de kersenpluk begonnen. Peregrinos? Pak maar zoveel kersen als je wil! Tja, zo'n boodschap geven ze al lang niet meer op de Camino Francés.

Wilde kaardebol om de wol te kaarden (Balmaseda, Museo de Historia)

Francés of Invierno?

Villafranca, met Santiagokerk, is best een aardig dorp om de Camino Olvidado 'officieel' te eindigen.

Er is aan het einde van de Camino Olvidado wel nog iets bizars. Je kan gewoon langs de Camino Francés naar Santiago stappen óf je kan in

Ponferrada de Camino de Invierno volgen naar Compostela. Van een officiële verbinding tussen de Camino Olvidado en de Camino de Invierno is evenwel nergens sprake. Maar dat is geen groot probleem, vraag in Congosto gewoon naar de beste weg naar Ponferrada.

DE CAMINO OLVIDADO PRAKTISCH

Gidsen: Een papieren gids is er (nog) niet. Het gebruik van een app is noodzakelijk.

Websites:

De belangrijkste site (Spaans-Engels):
<https://caminoolvidado.com>

van deze site kun je apps downloaden.

www.elcaminoolvidado.com/

www.caminosantiago.org/cpperegrino/caminos/caminos.asp

www.gronze.com/camino-viejo-santiago

www.rayyrosa.com/camino-olvidado

Websites van camino's die je kruist:

- www.puertadeasturias.es/camino-de-santiago-el-salvador: kruist de Olvidado in La Robla of Buiza.
- www.gronze.com/camino-vadiniense en www.rutavadiniense.com: De Vadiniense kruist de Olvidado in Cistierna.
- www.diputaciondepalencia.es/sitio/turismo/publicacion-pdf/guia-camino-lebaniego: De Camino Lebaniego Castellana (vanuit Palencia naar Santo Toribio) kruist de Francés in Fromista en de Olvidado in Cervera de Pisuerga.
- www.alavacaminodesantiago.org/es/rasturias.asp: De Camino de las Asturias is een weinig bekende camino. Over de bewegwijzering, logies etc. is niet veel bekend. Maar de route kruist wel de Camino

Olvidado in Cervera de Pisuerga. In theorie is dit een aanvoerroute vanuit Pamplona.

- www.senderosgr.es/es/gr-73-la-calzada-de-los-blendios: De Camino Calzada de los Blendios loopt van Suances/Santillana del Mar (Camino del Norte) naar Carrión de los Condes op de Camino Francés en kruist de Olvidado in Aguilar de Campoo. Is voor het grootste deel een GR-route: GR 73.

Andere camino's

- www.caminolebaniego.com: De Camino Lebaniego loopt van San Vicente de la Barquera naar Santo Toribio. Maar de naam wordt ook gebruikt voor een route vanuit Palencia en bovendien worden de namen Ruta Vadiniense en Camino Lebaniego wel eens door elkaar gebruikt.
- www.peregrinoslh.com/wp-content/uploads/2017/09/Camino-del-valle-de-mena.pdf
Deze camino loopt van Villasana de Mena op de Camino Olvidado (ca. 50 km van Bilbao) naar Burgos op de Camino Francés. Niet of nauwelijks bewegwijzerd. Weinig info.

Na de Camino Olvidado

Je kan gewoon de Camino Francés volgen, maar de Camino de Invierno is een interessant alternatief.
www.caminosantiagoodeinvierno.com

Zegen

Luc De Saeger

Het is een beeld dat me nabij en lief blijft: voor het slapengaan gaven mijn ouders hun kinderen met de duim een kruisje op het voorhoofd en zegen: 'God zegene en beware jou.' Er is nooit een avond voorbijgegaan zonder dit kleine ritueel, wat ook de luim van de dag moge geweest zijn.

Onze kinderen hebben we ook elke avond een kruisje gegeven. Nu zij volwassen zijn, het huis uit, en we elkaar zien, geef ik hen bij het afscheid nog steeds een kruisje. Ik doe het graag. Het zegt: 'Ik heb het heil voor jou niet in mijn handen, maar ik roep wat goed is voor jou af - bij wie is me niet altijd duidelijk, want zo duidelijk is God niet voor mij. Dit kan ik voor jou doen en dit doe ik dan ook: vanuit mijn diepste vezels zegen, roepen: moge het goede over jou komen.'

Toen mijn vader oud en dementerend werd en in een rusthuis verbleef, werd de zoon de vader en de vader de zoon: ik aaide mijn pa en gaf hem bij het afsluiten van elk bezoek een kruisje. Ik koester die momenten. Toen ma en pa stierven kreeg dat kruisje nog een intensere betekenis: 'Ik moet jou nu uit handen geven, ik geef jou in handen van God, Hij zegene en beware jou.'

Zegenen. Het is een intiem en heel verbindend gebeuren. Intiem omdat je in een gebaar aangeeft wat je ten diepste voor de ander wenst. Intiem ook omdat je je hierbij in je kleinheid plaatst. Want niet jij bent het die zegen. Jij bent niet in staat het goede dat je voor de ander wenst waar te maken, ja, te garanderen. Je wéét zelfs niet wat echt goed is voor de ander. Je kan dit enkel wensen, erom smeken, bidden ... tot degene - of datgene - van wie je gelooft of hoopt dat die dat wel kan en wil doen. Niet 'ik zegen en bewaar jou' maar 'God zegene en beware jou'. Maar wat dat gebaar en die woorden wél reeds doen is een band scheppen tussen jou en voor wie je zegen vraagt. Om Gods zegen vragen is in die zin nooit vrijblijvend. Als je voor de ander het goede wenst, dan is die wens maar echt als jij je ertoe verbindt om alles wat wél in je macht ligt te doen en betrokken te blijven op die ander. Voor een deel wordt hierdoor de zegenwens reeds werkelijkheid, schéppen de woorden werkelijkheid. In de ontoereikendheid zit kracht, in

de schamelheid wordt overvloed opgeroepen. En je mag ervaren: wanneer je het goede afroept over iemand, iemand het goede toewenst, wordt niet enkel de ontvanger van die zegenwens, maar ook jijzelf blij en ontvangen beiden kracht.

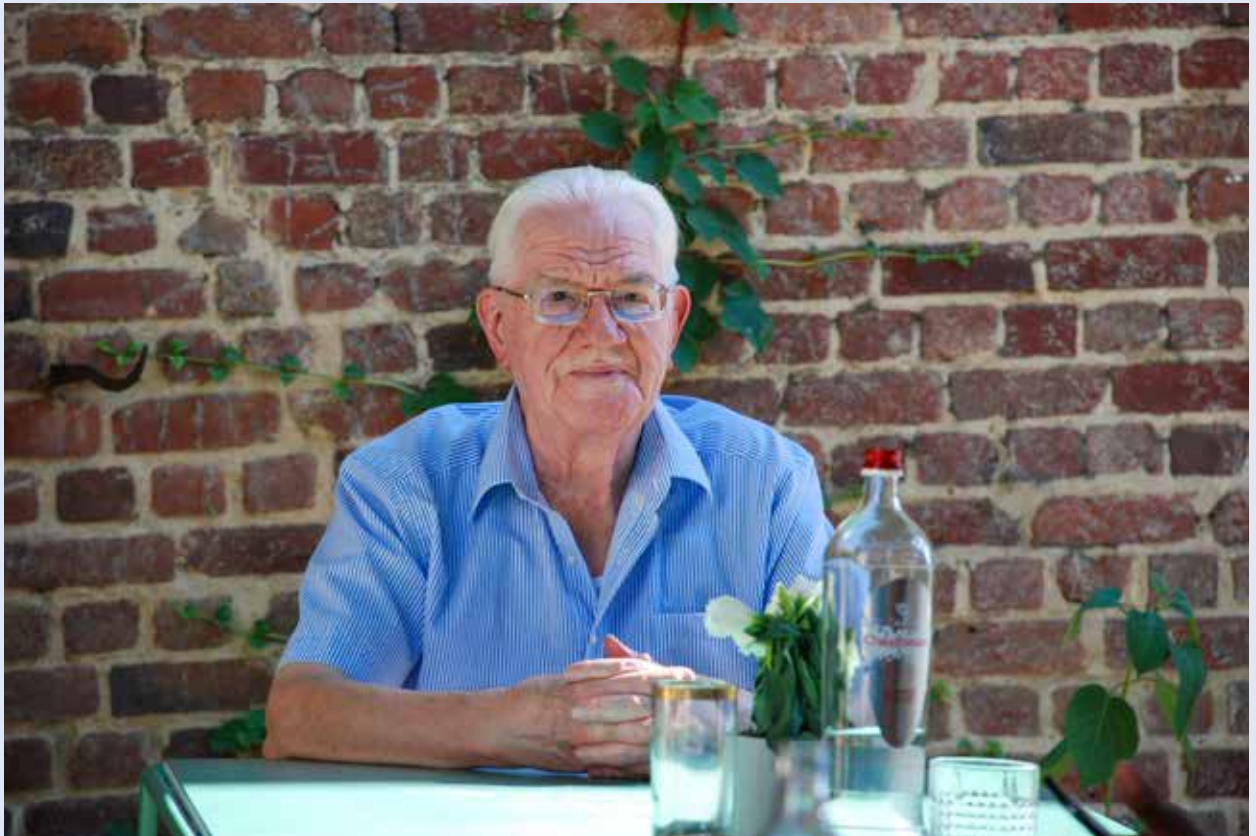
Zegenen is ook zenden. Het is zeggen: 'Ga, ga maar, doe wat je moet doen. En doe iets met het goede dat over jou wordt afgeroepen. Ik moet jou nu wel uit handen geven, maar ik wens dat jij het goede op jouw weg ziet, er kracht uit put, het doorgeeft aan anderen.' (Zien hoe iemand een 'zegen' is voor ons, en zelf een zegen zijn voor anderen.) Het is niet toevallig dat een zegenwens wordt uitgesproken bij het afscheid nemen.

Pelgrims zullen zich hierin herkennen. Een pelgrimszegen in de kathedraal van Mechelen of in kerken en kerkjes op de camino's is niets anders dan de bede dat jij en jouw tocht mogen gezegend zijn, jou ten goede zijn. En dat je dat goede mag zien en er kracht uit halen – tegen tegenspoed in.

Bij de pelgrimszegen in de kathedraal van Mechelen worden schelpen met wijwater besprenkeld en de stappers om de hals gehangen. Het doet me denken aan de scapulier die vooral in vroeger tijden kinderen om de hals droegen. Niet als een magisch voorwerp, een amulet of talisman, maar als een teken, iets tastbaars dat er ons doet aan herinneren dat over ons zegen is uitgesproken. Niet alleen herinnering daaraan, maar ook erkenning ervan: ik erken dat over mij het goede is afgeroepen en dat dit betekenis heeft, dat ik in die kracht sta. Zo is het ook met de jakobsschelp die we om de hals gelegd krijgen: zij maakt niet alleen aan de buitenwereld duidelijk dat we Jakobsgangers zijn; zij wijst er ons ook telkens opnieuw op dat wij onder een zegen op tocht zijn. Geen zegetocht maar een zegentocht.

Zegenen. Het is het allereerste wat God, volgens het Bijbelverhaal, doet nadat hij de mensen heeft geschapen: 'Hij zegende hen.' (Genesis 1:28) En dadelijk daarna zendt Hij hen de wereld in met een taak, een roeping: 'Ga!'

*Toen ik op tocht naar Compostela trok, gaf mijn vrouw me, bij het afscheid, heel vroeg in de ochtend, een kruisje en zei: 'God zegene en beware jou.' Ik was een gelukkig mens.**

In memoriam Jaak Baret

Hij werd in het buitenland soms wel eens verwisseld met die andere Barret, de Franse journalist die samen met zijn collega in 1978 het erg succesrijke Santiagoboek had geschreven 'Priez pour nous à Compostelle' dat tot vele jaren nadien voor talloze Santiagogangers een bron van inspiratie is geweest.

Wie Jaak Baret echter kende wist dat er tussen beide nauwelijks overeenkomsten vast te stellen waren. Jaak was namelijk net het tegendeel van een literator. Zijn talenten lagen op het zakelijke en organisatorische vlak. Net als onze andere medestichter van het Compostelagenootschap, de vorig jaar overleden Wilfried Wijn, had het engagement van Jaak zijn wortels in Sporta, de vereniging voor sportapostolaat, zoals dat toen heette, gesticht vanuit de abdij van Tongerlo. Toen in de schaduw van deze abdij het Sportacentrum werd opgericht, ging Jaak er aan de slag en kon hij er zich ten volle uitleven. Het was aanvankelijk de bedoeling van Wilfried om binnen Sporta een broederschap van Santiagopelgrims op te richten en zo geraakte Jaak ook betrokken bij deze plannen. Wanneer het Compostelagenootschap dan formeel werd opgericht, nam Jaak de rol op van secretaris. Hij was ondertussen verhuisd naar Antwerpen. Zoals overal in snel groeiende verenigingen, was hij vlug een duiveltje-doet-al: hij hielp de kandidaat-pelgrims met

documentatie en advies, hij stond in voor de praktische organisatie van activiteiten, hielp mee met de verzending van De Pelgrim en stampte de verkoopdienst uit de grond. Aan de zijde van pater Mondelaers werd hij al vlug een camino-expert. In 1985 en 1987 ondernamen ze samen met enkele andere kompanen een reis naar Santiago. Met de wagen schuimden ze de Camino Francés af en legden onderweg allerlei contacten die later zo nuttig bleken voor de verdere uitbouw van ons Genootschap. Later stond Jaak ook aan de wieg van de hospitalerowerking.

Jaak was geen man van grote ideeën. Hij hield zich liever bezig met wat men in het Antwerps zo mooi 'de praktische kant' noemt. Dergelijke figuren zijn in elke vereniging onmisbaar. Jaak wist die eigenschap ook nog te combineren met een andere kwaliteit: toewijding. Ik geef toe, het woord klinkt thans wat ouderwets, maar het besef dat je op elkaar kan bouwen maakt een vereniging sterk.

Jaak bleef lid van de raad van bestuur tot 2011. Hij bleef daarna bij het Genootschap betrokken tot hij op 1 juli onverwachts overleed. Na Wilfried Wijn verliest onze vereniging op die manier opnieuw een van haar stichters.

DA

Het Vlaams Genootschap van Santiago de Compostela richt zich tot iedereen met belangstelling voor de Jakobswegen, zowel religieus-spiritueel, cultuurhistorisch als sportief. Het Compostelagenootschap adviseert toekomstige Santiago-gangers bij de voorbereiding van hun tocht en brengt oud-pelgrims samen. Het Genootschap laat zijn leden delen in de beleving van de pelgrimstocht en heeft een aanbod voor wie er meer over wil weten. Dit gebeurt door informatieverstrekking, publicaties en de organisatie van landelijke en regionale activiteiten.

Het Compostelagenootschap is gevestigd in het Diocesaan Pastoraal Centrum (DPC), Frederik de Merodestraat 18, 2800 Mechelen.

Raad van bestuur: Luc De Bolle (voorzitter), Christ'l Beyers (ondervoorzitster), Luc Holsters (secretaris-penningmeester).
Leden: Jos Belmans, Nico Bringmans, Ria Bruggen, Ludo Van Lint, Heidi Verbruggen

Het lidmaatschap bedraagt € 32 / € 30 bij domiciliëring. Wie in het buitenland woont, betaalt € 42 / € 40 bij domiciliëring. Het lidmaatschap loopt over twaalf maanden en geldt voor het hoofdlid en de inwonende gezinsleden.

Het bedrag kan overgemaakt worden op
IBAN: BE06 2800 5620 0322
BIC: GEBABEBB

www.compostelagenootschap.be
info@compostelagenootschap.be

